

Locke ferde tükre

Sir Robert Filmer politikai filozófiájának újraértékelése

Jelige: Shylock

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
1. Filmer a <i>Két értekezés</i> tükrében.....	7
1.1. A locke-i dialektikus módszer.....	7
1.2. A locke-i interpretáció vázlatos bemutatása	8
1.3. Filmer kudarcának szükségszerűsége	10
2. Az <i>Első értekezés</i> ben vizsgált problémák.....	13
3. Az érvényesség kérdése: a filmeri rendszer.....	14
3.1. A Szentírás jelentősége a filmeri érvelésben	14
3.2. A kozmikus harmónia filozófiai hagyományának szerepe	15
3.3. Filmer voluntarista istenképe	17
3.4. Filmer „formái”	20
4. A politikai hatalom forrása	23
4.1. Filmer patriarchalizmusa.....	23
4.2. A „tiszteld atyádat!” parancsolat.....	27
4.3. A királyi természet.....	30
5. A politikai hatalom jellege.....	33
6. A politikai hatalom átszállása	38
6.1. A hatalomátszállásról általában	38
6.2. A hatalombitorlás problémája.....	41
7. Összegzés	43
8. Záró gondolatok: értékelés.....	44
Irodalomjegyzék.....	47

Sir Robert FILMER műveinek rövidítése:

<i>Anarchy</i>	<i>The Anarchy of a Limited or Mixed Monarchy</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 131-171.
<i>Directions</i>	<i>Directions for Obedience to Governours in Dangerous and Doubtfull Times</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 281-286.
<i>Freeholders</i>	<i>The Free-holders Grand Inquest Touching Our Sovereigne Lord the King and His Parliament</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 69-130.
<i>Necessity</i>	<i>The Necessity of The Absolute Power of all Kings: And in particular, of the King of England</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 172-183.
<i>Observation</i>	<i>Observations upon Aristotles Politiques, Touching Forms of Government</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 235-281.
<i>Original</i>	<i>Observations concerning the Originall of Government</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 184-234.
<i>Patriarcha</i>	<i>Patriarcha: The Naturall Power of Kinges Defended against the Unnatural Liberty of the People</i> , in <i>Patriarcha and Other Writings</i> , szerk. Johann P. SOMMERVILLE. Cambridge: University Press, 1991, 1-68.
<i>Power</i>	<i>The Power of Kings: And in Particular, of the King of England</i> . London, W.H. & T.F., 1680.
<i>Quaestio</i>	<i>Quaestio Quodlibetica</i> , in Thomas PARK (szerk.): <i>The Harleian Miscellany</i> , 10. kötet. London, White, 1813, 105-138.
<i>Vertuous</i>	<i>In Praise of the Vertuous Wife</i> , in Margaret J. M. EZELL: <i>The Patriarch's Wife: Literary Evidence and the History of the Family</i> . Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1987, 169-190.

„Sir Robert Filmer [...] was a man, who deserves to be better known than has yet been his fate.”¹

Bevezetés

Sir Robert Filmer² az a gondolkodó, akinek a nevével mindenki, aki valaha is olvasta John Locke *Két értekezését*, már találkozott, azonban e kétes ismertség ellenére valószínűleg csak lényegesen kevesebben olvasták műveit. G. C. Robertson szerint³ egyedül Locke kritikája mentette meg Filmert a feledés homályától, s egészen J. N. Figgis monumentális monográfiájáig⁴ ez az állítás olyannyira tartotta magát, hogy senki nem is vette a fáradságot a politikai esztörténet modern kutatói közül, hogy érdemben foglalkozzon Filmerrel. Mindazonáltal már önmagában az a tény is elgondolkodtató, hogy a Whig ideológia óriásai fáradságot nem kímélve megpróbálták eloszlatni a Filmer által támasztott kételyeket; más szóval, megkísérelték összezúzni a Toryk bajnokát. Ugyanakkor az 1670-es, 80-as évek eseményei ismeretében kijelenthetjük, hogy ekkorra a Filmerre való valamiféle Whig reflexió szükségszerűvé vált,⁵ mely Locke, Tyrrell⁶ és Sidney⁷ bírálatában manifesztálódott.⁸ Ennek oka, ahogyan azt Cesare Cuttica⁹ és Gordon J. Schochet¹⁰ kifejtették, hogy a Toryk az 1680-as évekre kiéleződő ideológiai küzdelmekben a filmeri műveket leporolva újra – vagy például a *Patriarcha* esetében először¹¹ – csatarendbe állították, mi több Filmert e küzdelem hadvezérévé, s így megkerülhetetlenné tették. A filmeri adamita modell ugyanis tökéletes eszközként szolgálta a Tory eszmerendszert,¹² hiszen egyfelől az „*indefeasible hereditary right*” gondolatát hirdette, másfelől hatékony ellenszerét képezte a „természetes szabadság” (*natural liberty*) tételére építő törekvéseknek.¹³

¹ *Quaestio* 105.

² Filmer életéről lásd: LASLETT 1948. 523-546.; CUTTICA 2012. 21-51., 161-183.

³ ROBERTSON 1886. 209.

⁴ FIGGIS 1914.

⁵ SCHOCHET 1975. 273.

⁶ James TYRRELL: *Patriarcha non Monarcha, The Patriarch Unmonarch'd*. London, 1681.

⁷ Algernon SIDNEY: *Discourses Concerning Government*. London, 1680.

⁸ Vö. GREENLEAF 1964. 80.

⁹ CUTTICA 2012. „Part II”

¹⁰ SCHOCHET 1975. 120-121.

¹¹ CUTTICA 2012. 193.

¹² SCHOCHET 1971. 159-60.

¹³ Vö. CUTTICA 2012. 189-190.

Habár bizonyos körülmények – így különösen a *Patriarcha* publikálásához való engedély megtagadása¹⁴ – James Daly, John W. Allen és Cuttica azon álláspontját erősítik, mely szerint Filmer nem számított *mainstream* royalista gondolkodónak,¹⁵ sőt Schochet szerint kifejezetten kevesen érdeklődtek munkássága iránt,¹⁶ azonban mégis vélelmeznünk kell, hogy halála után széleskörű ismeretségre és nagy autoritásra tett szert, melyet maga a *Két értekezés*,¹⁷ továbbá az oxfordi egyetemen élvezett példátlan tekintélye is tanúsít.¹⁸

Mindezek fényében kijelenthetjük, hogy Filmer saját jogán is említésre méltó gondolkodó volt, azonban az utókor mégis inkább mint a gigász Locke szerény képességű és meglehetősen keménykalapos, esetleg sajnálatra méltó ellenfeleként jegyezte meg, akivel Locke megsemmisítő bírálata okán nem is érdemes foglalkozni.¹⁹ Ahogy azt James Daly találóan megjegyezte: „van abban némi igazságtalanság, ha egy ember képét az ellenségei festik meg, akkor, amikor már nincs lehetősége, hogy megvédje magát.”²⁰

Jelen dolgozat célja Filmer mint saját jogán értékes gondolkodó bemutatása, akinek az életműve többet rejt magában, mint amennyi a *Két értekezés* alapján sejthető. Minthogy azonban Filmer neve szinte elválaszthatatlanul összefonódott Locke-ével, így jelen dolgozatnak nem célja, hogy Filmert úgymond „idegen környezetbe helyezve” önállóan tárgyalja.²¹ Filmer munkásságát ezért a locke-i problémafelvetés tükrében igyekszünk bemutatni, mintegy mesterségesen párbeszédet generálva a *Két értekezés* és a filmeri életmű között.

Elöljáróban mindenesetre le kell szögeznünk, hogy nem célunk a „vita” feloldása, sem pedig valamiféle igazságtétel. Másrészről Locke munkásságával sem kívánunk nagyobb mélységben foglalkozni annál, mint ami Filmer elmélete megértéséhez feltétlenül szükséges. A két gondolkodó közötti különbségek feltárását csak annyiban tekintjük fontosnak, amennyiben az Filmer értelmezése szempontjából elengedhetetlen. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy a dolgozatnak nem célja a *Két értekezés*ben olvasható Filmer-interpretáció egészében történő

¹⁴ Vö. Ibid. 143-161.

¹⁵ DALY 1979b. 150.; ALLEN 1957. 270.; CUTTICA 2012. 147.

¹⁶ SCHOCHET 1971. 154.

¹⁷ LOCKE 1988. 138., 141-2.

¹⁸ Vö. CUTTICA 2012. 198. “[...] Filmerian opinions were so divisive as to cause the expulsion of a fellow from Lincoln College (1683) for having prompted his students to read Milton against that »valiant tory thinker Sir Robert Filmer«.”

¹⁹ Vö. DALY 1979b. 10.

²⁰ DALY 1979b. 11.

²¹ “His celebrated work *The Patriarcha*, in which he derives all power from paternal authority, and from Adam, is better known in general by the Answers to it, than by itself.” *Quaestio* 105.

megválaszolása, mivel a dolgozat célkitűzése Filmer életművének ismertetése, így e cél szempontjából irreleváns kérdések megválaszolásával nem kívánunk foglalkozni.

1. Filmer a *Két értekezés* tükrében

1.1. A locke-i dialektikus módszer

Locke bírálata meglehetősen szisztematikus és koherens, mely filozófiai, retorikai, dialektikai, teológiai és logikai érveket vonultat fel. Locke célja nem egyszerűen Filmer állításainak cáfolása, hanem magának az eszmének a megsemmisítése azáltal, hogy tarthatatlannak nyilvánítja tételeit. Locke ítélete kategorikus: „[...] *there was never so much glib Nonsense put together in well sounding English.*”²² Sarkosan fogalmazva mondhatnánk, hogy Locke totális háborút indított Filmer ellen, melynek során nem csak az egyes állítások önmagukban vett tarthatatlanságát iparkodott bizonyítani, hanem magát az eszmét – tudniillik az adamita filmeri érvelést – igyekezett önellentmondásossá tenni az egyes tételek egymás ellen fordítása révén.

Locke-nak a *Két értekezés*ben megmutatkozó zsenialitása nem Filmer tételeinek lebontásában áll, hanem abban a dialektikus módszerben, amely szükségszerűvé teszi a locke-i kérdésfelvetés elfogadását, vagyis Daly szavaival élve azon polaritás felállításában, mely szerint vagy „elfogadjuk Locke-t, s elutasítjuk Filmert; vagy elutasítjuk Locke-t, s elfogadjuk Filmert”,²³ *tertium non datur*. Ugyanakkor e választási lehetőség csak látszólagos, minthogy e dialektikus módszer alternatívaként nem Filmert, hanem a locke-i interpretációt kínálja, melynek elfogadása tulajdonképpen intellektuális öngyilkosság; másképp megfogalmazva a locke-i eszme diadala garantált. Némileg hasonlóképp Daly²⁴ és Allen²⁵ is arra az álláspontra helyezkedik, hogy Filmer értelmezése szempontjából a Locke által festett kép kevésbé releváns, vagyis mondhatni Locke győzelme csak látszólagos – bár ez a fenti kijelentés érdemeiből mit sem vitat el.

Minthogy a jelen dolgozat Daly és Allen ezen álláspontját teszi magáévá, így nem tartjuk járhatónak Filmer megértése szempontjából a Locke által kijelölt ösvény követését; mindamellettt túlzottan eltávolodni sem kívánunk a locke-i kritikától, annak megkerülhetetlensége okán. Lévéen, ha Filmer bemutatása szempontjából szinte egészében irreleváns is a *Két értekezés* által

²² LOCKE 1988. 137-8.

²³ DALY 1979b. 165.

²⁴ Ibid. 10., 150.

²⁵ Lásd: Ibid. 156. n9: “McMaster University Library owns Professor Hearnshaw’s personal copy of *The Social and Political Ideas of Some English Thinkers of the Augustan Age*. Into it are pasted brief notes from each of the contributors, and J. W. Allen casually adds at the end of his, »I have not appended any references to writings on Filmer because, to tell the truth, I know none worth mentioning. Add some if you please: but please do not refer to Locke!«” Lásd még: BRADSHAW 1995. 375-379.

festett locke-i kép, Locke autoritása akkor is szükségszerűvé teszi az arra való valamilyen reflektálást.

Ugyanakkor különbséget kell tennünk a locke-i interpretáció, a *Két értekezés* által vizsgált problémák, illetve Locke dialektikus módszere között. Az alább vázlatosan ismertetett locke-i interpretáció lehetőséget ad a *Két értekezés*, illetve a jelen dolgozat által kínált Filmer-értelmezések összehasonlítására, így számunkra gyakorlati jelentőséggel bír. A vizsgált problémák lényegében átfogják mindazt, ami Filmer politikai nézeteinek értelmezése szempontjából jelentős, ezért e módszer követését magunk is kívánatosnak tartjuk e dolgozat keretében; azonban a locke-i érvelés által felvetett kérdésekre egyáltalán nem kívánunk válaszolni.

Ennek oka abban áll, hogy a locke-i kép épp a kérdésfeltevés által jut el torz alakjához, mely állításunk igazságát a locke-i interpretációtól eltérő Filmer-olvasatunk forrásokkal alátámasztott bemutatása által kívánjuk igazolni. Vagyis, némileg a *Két értekezés* rendszerét követve azt állítom, hogy amennyiben az alább ismertetett, nézetem szerint hiteles, Filmer-interpretáció valóban tükrözi azt a Filmert, akit értekezéseiből megismerhetünk, és ez a Filmer nem azonos azzal, akit a *Két értekezésben* Locke élénk tár, úgy az általa felvetett kérdések sem tekinthetők relevánsnak, amennyiben logikailag szükségszerűen más eredményhez vezetnek.

1.2. A locke-i interpretáció vázlatos bemutatása

Locke tömör megfogalmazása szerint Filmer fő tétele a következő: minden kormányzat abszolút monarchia, következésképp senki sem születhet szabadnak.²⁶ Ezt a természetes alárendeltséget Locke a hangzatosabb nevű rabszolgasággal azonosítja; meglátása szerint Filmer nagy találmánya abban áll, hogy minden embert Ádám, illetve (politikai) örököse abszolút uralmába adott, vagyis, valamennyien az ádámi monarcha rabszolgáinak születünk, s ily módon vagyunk kénytelenek életünket leélni.²⁷ A fejedelmek abszolút uralkodók, akiknek az uralma az isteni jogon (*jure divino*) alapul, minthogy nem is eredhet máshonnan, hiszen mindenki más az ádámi monarcha rabszolgája, tehát nincs szerződési szabadsága.²⁸ A természetes szolgaság alapja az a

²⁶ LOCKE 1988. 142.

²⁷ Ibid. 142-3.

²⁸ Ibid. 143.

tény, hogy a gyermekek születésükkel szüleik uralma alá kerülnek,²⁹ mely állapot természetjogi alapon nyugszik,³⁰ s az ötödik parancsolat „tiszteld atyádat” imperatívusza által nyer megerősítést.³¹ Minden hatalom forrása a „*right of fatherhood*”, amit Locke a nemzés tényéből eredő atyai jogként értelmez,³² vagyis a „*right of fatherhood*” szerinte nem más, mint „*right of generation*.”³³ Mindebből pedig az következik, hogy az ádami monarcha tulajdonos módjára rendelkezhet a politikai közösség felett, azaz bármit megtehet, kénye-kedve szerint; akarata az egyedüli törvény.³⁴

A vázolt tételek tarthatatlansága Locke szerint elsősorban abban nyilvánul meg, hogy Filmer nézetei zavarosak, önellentmondásosak, és sem racionálisan, sem a Szentírás alapján nem igazolhatók.³⁵ Filmer elmélete nem vezethető le a Szentírásból, holott érvényességét látszólag a Szentírás tekintélyéből nyeri.³⁶ Fogalomhasználata zavaros, mert elmulasztja az alapvető terminusok – így főként a „*right of fatherhood*” kifejezés – meghatározását.³⁷ Az atyaságból nem a királyi hatalom fakad, minthogy a szülők hatalma gyermekeik felett csupán időleges,³⁸ hanem azon természetes kötelesség, miszerint a szülők a gyöngye és kiszolgáltatott gyermeket – aki saját önfenntartásáról gondoskodni nem tud – gondozni és nevelni kötelesek.³⁹ A nemzésből eredő hatalom személyhez tapadó, így át nem öröközhető.⁴⁰ A „tiszteld atyádat” parancsolatból – azon felül, hogy „[...] an half Quotation an half Reason [...]”⁴¹ – nem vezethető le a politikai eljárónak való engedelmisségi kötelesség;⁴² végül, még ha Filmer minden állítása igaz is lenne, akkor sem tudnánk, hogy ki valójában Ádám jogos örököse, ebből következően igazságtartalmától függetlenül hiábavaló lenne az adamita filmeri érveléssel komolyan foglalkozni.⁴³

²⁹ Ibid. 144.

³⁰ Ibid. 153.

³¹ Ibid. 149., 184-5.

³² Ibid. 176., 178., 213.

³³ Ibid. 191.

³⁴ Ibid. 147-8.

³⁵ Ibid. 142-3.

³⁶ Ibid. 176.

³⁷ Ibid. 144-6.

³⁸ Ibid. 304.

³⁹ Ibid. 206-7.

⁴⁰ Ibid. 213.

⁴¹ Ibid. 145.

⁴² Ibid. 187.

⁴³ Ibid. 218., 234.

1.3. Filmer kudarcának szükségszerűsége

A fenti vázlatos kép bemutatása után joggal tehetjük fel a kérdést, ha és amennyiben a locke-i értelmezés olyannyira irreleváns, mint ahogyan azt fentebb állítottam, úgy mivel magyarázható mégis annak máig ható diadala? A válaszom kettős. Nézetem szerint ez egyfelől a locke-i fortélynak, másfelől a filmeri gondolatok kontextusfüggőségének tudható be. Másképp megfogalmazva: a filmeri eszme elkerülhetetlenül kudarcra volt ítélve, melynek oka véleményem szerint – Daly magyarázatával ellentétben⁴⁴ – nem az úgynevezett „*Genesis argument*”-ben⁴⁵ keresendő, hanem sokkal inkább abban, hogy a filmeri gondolatok megértése előfeltételezi a filmeri világnézet befogadását, mely egyfelől a platóni tanítások,⁴⁶ másfelől a kozmikus harmónia filozófiai hagyományának ismeretét, és bizonyos előfeltevéseinek elfogadását jelenti. Ez önmagában még nem lenne baj, azonban a filmeri világnézet megértését nehezíti, hogy azt Filmer egyik művében sem foglalja egységes keretbe. Noha ezirányú gondolatai ugyan rejtve jelen vannak műveiben, mégis, részletekbe menő tárgyalásukat feltehetőleg feleslegesnek vélte Filmer, így tehát nem is jött létre egy, a filmeri világnézetet egységesen tárgyaló mű.⁴⁷ Ebből kifolyólag Filmer olvasása során elengedhetetlen a kontextus fokozott vizsgálata, minthogy az egyes kifejezések a szöveggörnyezettől függően más és más jelentéssel bírhatnak.

⁴⁴ DALY 1979b. 156.

⁴⁵ E vélekedés szerint Filmer érvelése tulajdonképpen nem is biblikus, olyan értelemben, hogy a Szentírásra mint egészre támaszkodik, hanem az kizárólag a Teremtés könyvének sajátos filmeri olvasatán alapul. Tehát lényegében e nézet azt vallja, hogy a filmeri érvelés szempontjából jelentős elemek – melyek leginkább a Gen. I. 28., IV. 7. és IX. 1. passzusokat takarják, bár a nyelvek összeavarásiának (Ter 11,1-9), illetve Izsák atyai áldásának (Ter 27,19) is van némi jelentősége – mind a Teremtés könyvében találhatóak, s az egyéb biblikus hivatkozások tulajdonképpen csak ezen olvasat megerősítését szolgálják.

⁴⁶ Leginkább az ideák tanára, illetve a család és a politikai közösség közötti cél- és lényegazonosságra gondolva. E kérdésekkel később részleteiben is foglalkozni fogunk, lásd: 3.4., 4.1.

⁴⁷ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy amennyiben elfogadjuk Schochet nézetét (lásd SCHOCHET 1971.), és a *discourse concerning supreme power and common right* című, a szakirodalom által leginkább Sir John Monson of Lincolnshire-nek tulajdonított értekezést is a Filmer művek közé soroljuk, úgy e fenti állítás már kevésbé lenne tartható. Azonban nézetem szerint Schochet ezen megállapítása hibás, így Daly-vel egyetértve (lásd DALY 1979b. 194-7.) úgy vélem, hogy minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a kérdéses traktus szerzője nem Filmer, még akkor is, ha a mű bizonyos elemeiben – főként a politikai hatalom jellegére és forrására gondolva – a filmeri tételekkel többé-kevésbé azonos alapokra helyezkedik. Mindazonáltal elképzelhetőnek tartom, hogy a mű szerzője – bárki legyen is – ismerte legalább a *Patriarchában* és a *Quaestioban* kifejtett filmeri gondolatokat. Ezt az állításomat arra alapozom, hogy a *Discourse* egyes elemei egyfelől kísérteties hasonlóságot mutatnak főként a *Patriarchában* elővezetett egyes filmeri tételekkel, melyeket szinte továbbgondolva és kifejtve prezentál – például az atyák általi választásra gondolva (MONSON 2011. 7-8.) –, másfelől a *Discourse* szóhasználatára és példái ugyancsak Filmert idézik. Természetesen nem kizárt, hogy ezt a hasonlóságot csak a véletlen szülte, habár ez esetben nehezen érthető, hogy Filmer miért fordított oly sok időt az érvelés felülvizsgálatára (SCHOCHET 1971. 140-1.).

Tehát, habár Filmer nézetei implicite megtalálhatók az egyes értekezéseiben, azonban ezek helyes értelme egy arisztotelianus és empirikus hagyományokat követő közegben könnyen rejtve maradhat, vagy esetleg más premisszák kívülről való rákényszerítése által könnyen önellentmondásossá válhat. Meglátásom szerint erre érzett rá Locke, és ily módon a filmeri rendszer erősségét – azt tudniillik, hogy mint rendszer tökéletesen zárt és teljes, amelyben az egyes tételek érvényességüket egymásból, pontosabban magából a rendszerből nyerik – fordította Filmer ellen.

Locke azonban nem saját rendszerén belül mutatta ki Filmer ellentmondásosságát, hanem saját előfeltevéseit – gondolva itt például az atyai és politikai hatalom közti különbségtételre⁴⁸ – és terminusait kényszerítette Filmerre, ezáltal zavart keltve rendszerében, majd gondolatai kuszaságára hivatkozva a további vizsgálódás szükségességét eloszlatva kijelentette eszméi tarthatatlanságát. Hogy mindezt egy példával is szemléltessük: Locke a harmadik fejezetben azt állítja, hogy a „monarcha” (*Monarch*) kifejezés több különböző értelemmel szerepel a filmeri művekben, s jelentése egyértelműen nem definiálható, majd javaslatot tesz, hogy fogadjuk el az általa legmegfelelőbbnek, s Filmer-szöveghellyel is alátámaszthatónak gondolt „a világ tulajdonosa” (*Proprietor of the World*) jelentést.⁴⁹ Hasonlóképp javaslatot tesz az isteni „kinevezés” (*Appointment*) terminusra is. E terminusokat később a korábban idézett filmeri szövegbe⁵⁰ visszahelyettesítve arra a megállapításra jut, hogy Filmer állítása tarthatatlan,⁵¹ s a tétellel érdemben foglalkozni azon felül, hogy értelmetlen, nem más, mint időfecsérlés, melytől azonban ő megkímélte olvasóját, azáltal, hogy összegyűjtötte az elszórt filmeri állításokat.⁵²

Locke értelmezésének erőssége tehát Filmer állításainak látszólag hiteles prezentálásában áll, melyek elfogadása esetén Locke diadala garantált. Egy hasonlattal élve a locke-i érvelésben rejlő fortély nem olyan bátya, mely a filmeri tételek lerontott építőköveiből épült, amiért is ez utóbbi helyreállítása csak ez előbbi lerontása által lenne lehetséges. A locke-i bátyák sokkal inkább a

⁴⁸ LOCKE 1988. 268.

⁴⁹ Ibid. 152.

⁵⁰ Az eredeti szöveg szerint: “For by appointment of God, as soon as Adam was created he was monarch of the world, though he had no subjects. For though there could not be actual government until there were subjects yet by the right of nature it was due to Adam to be governor of his posterity. Though not in act yet at least in habit Adam was a king from his creation, and in the state of innocency he had been governor of his children.” *Anarchy* 144-5.

⁵¹ LOCKE 1988. 152. “Let us understand then by *Monarch* *Proprietor of the World*, and by *Appointment* God’s actual Donation, and revealed positive Grant made to Adam, I Gen. 28. as we see Sir Robert himself does in this parallel place, and then his Argument will stand thus, by the positive Grant of God; As soon as Adam was Created, he was *Proprietor of the World*, because by the Right of Nature it was due to Adam to be Governor of his Posterity.”

⁵² LOCKE 1988. 155-6.

megtévesztést szolgálják, minthogy szélmalomharcra invitálnak.⁵³ A fenti példánál maradva, nem emlékszem, hogy egyáltalán egyszer is használta volna Filmer azon „világ tulajdonosa” (*Proprietor of the World*) kifejezést, amit Locke az eszme szempontjából szinte kulcsfontosságú terminussá magasztalt. Locke hasonlatánál maradva valójában „láncokat” talált, s feltehetőleg fáradtságos munka árán tudta csak szertefutó „homokká” változtatni azokat: „[...] in a Book, which, is to provide Chains for all Mankind, I should find nothing but a Rope of Sand [...]”⁵⁴

⁵³ Vö. GREENLEAF 1964. 87.

⁵⁴ LOCKE 1988. 141.

2. Az *Első értekezés*ben vizsgált problémák

Mint azt már említettük, különbséget kell tennünk a feltett locke-i kérdések, illetve a vizsgált problémák között. A különbség leginkább abban ragadható meg, hogy míg az előbbiek megválaszolása távolabb, addig az utóbbiak megvizsgálása közelebb vihet Filmer elméletének értelméhez. Mivel vizsgálódásunk célja a filmeri nézet rekonstruálása, így vizsgálódásunk célja szempontjából nem volna célszerű, ha a *Két értekezés*nek kedvezve a kérdések, és nem a problémák mentén haladnánk. Ugyanakkor, amennyire lehetséges igyekszünk a kérdéseket is bemutatni az egyes problémák megvizsgálása során, hogy ezáltal is igazoljuk a locke-i interpretáció irrelevanciáját.

A továbbiak során az alábbi problémák megvizsgálása által kívánjuk Filmer politikai elméletét rekonstruálni:

- I. Az érvelés érvényességének a kérdése.
- II. A politikai hatalom forrásának a kérdése.
- III. A politikai hatalom jellegének a kérdése.
- IV. A politikai hatalom átszállásának a kérdése.

3. Az érvényesség kérdése: a filmeri rendszer

„For I should not have Writ against Sir Robert, or taken the pains to shew his mistakes, Inconsistencies, and want of (what he so much boasts of, and pretends wholly to build on) Scripture-proofs, were there not Men amongst us, who, by crying up his Books, and espousing his Doctrine, save me from the Reproach of Writing against a dead Adversary.”⁵⁵

3.1. A Szentírás jelentősége a filmeri érvelésben

Az első megválaszolandó probléma az érvényesség kérdése: a Filmer által használt adamita érvrendszer honnét származtatja érvényességét? Kézenfekvő válasznak tűnne azt felelnünk, hogy a Szentírás tekintélyéből. Amint azt Schochet némi szarkazmussal kifejti, a XVII. században a filmeri, illetve egyáltalán a teológiai érvelés korántsem bizonyult olyan megmosolyogtatónak, mint amilyennek az napjainkban tűnhet.⁵⁶ Az Írás tekintélye egészében kikezdhetetlen volt, szemben az egyes passzusok magyarázatával. Filmer maga is állítja, hogy a Szentírás tekintélye a legnagyobb,⁵⁷ s hozzáfűzhetjük, hogy maga Locke sem az Írás történeti hitelességét vitatta,⁵⁸ hanem csupán Filmer értelmezését.

Az a nézet mindazonáltal, miszerint a filmeri eszme fő forrása a Szentírás,⁵⁹ meglátásom szerint némi magyarázatra szorul. Mint azt J. N. Figgis is kifejti, önmagában abban, hogy Filmer a Szentíráshoz fordult nézeteinek megalapozásához és igazolásához, semmi új nincs. Elvégre, némileg leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a királyok isteni jogon alapuló uralmáról folytatott hosszas vita sem szólt másról, mint az Írás egyes szakaszainak értelmezéséről. A filmeri „újítás” ezzel szemben az, hogy az egyszerű teológiai érvek helyett egy olyan naturalista rendszert dolgozott ki, melyben az Írás csak normatív jelleggel leírja azt, ami egyébként magából a dolog természetéből következik.⁶⁰ Ennek értelmében az állam és a társadalom olyan természetes képződmények, melyek nem „lettek”, hanem kezdettől fogva léteznek. Vagyis Filmer okfejtésében nincs helye a pre-politikai állapot eszméjének, hiszen ha van politikai állapot, akkor az kezdettől fogva jelen kell, hogy legyen. Másképp megfogalmazva: a Szentírás szerepe a dolgok természetének normatív jellegű leírására korlátozódik, azonban e normativitás

⁵⁵ Ibid. 138.

⁵⁶ SCHOCHET 1975. 120.

⁵⁷ *Anarchy* 134.

⁵⁸ SCHOCHET 1975. 122.

⁵⁹ DALY 1979b. 17., 62.

⁶⁰ FIGGIS 1914. 150-2., 154.

magából a dolog természetéből ered, mely csak megerősítést nyer a leírás által. Tehát, tulajdonképpen Filmer számára nem az Írás betűjének magyarázata igazolja állításait, hanem az Írás szelleme és igazsága, a teremtés története.⁶¹ Noha Filmer is használja a klasszikus „*divine right*” érveket⁶² – főként legkorábbi művében, a *Patriarchában*⁶³ –, azonban mindent egybevetve érvelése tulajdonképpen megfordul a klasszikus „*divine right*” érveléshez képest, mely így leginkább Figgis álláspontját erősíti.⁶⁴

Alappal tehetjük fel tehát, hogy amennyiben Filmer konkrét bibliai szakaszokból vezette volna le érveit – ahogyan azt Locke is sugallja –, úgy e passzusokat precízen megjelölte volna (ahogy azt például az *In Praise of the Vertuous Wife* című írásában tette), s nem bocsátkozott volna olyan általános kijelentésekbe, mint például: „creation made man prince of his posterity.”⁶⁵ Ám, jóllehet az érvelés érvényességét a teremtés igazságából (*truth of creation*) nyeri, mégsem kaphatunk teljes képet a filmeri doktrínáról az érvek mögött megbúvó rendszer ismerete nélkül.

3.2. A kozmikus harmónia filozófiai hagyományának szerepe

E rendszer a maga teljességében egyedülálló, mely ugyan jelentős platóni és harmonista elemeket tartalmaz, összességében véve azonban – Daly véleményével egyetértve azt mondhatjuk, hogy⁶⁶ – a harmonista gondolkodás rendszerébe nem illeszthető, annak fogalmi kereteit szétfeszítő, egyfajta alternatív útkeresésként értékelhető.⁶⁷ Mindenesetre azt rögvest vizsgálódásunk elején megállapíthatjuk, hogy Filmer gondolkodását egyértelműen áthatotta a kozmikus harmónia filozófiai hagyománya, mely Filmer esetében leginkább a W. H. Greenleaf által használt „a rend (politikai) elmélete” (*political theory of order*) kifejezéssel írható le.⁶⁸

Úgy vélem, hogy ahhoz, hogy valamely elmélet harmonista jellegét megállapíthassuk, s ezáltal e filozófiai hagyományhoz közelítsük, az elméletnek legalább két kritériumnak kell megfelelnie: (1) egy természetes hierarchia (a „Lét Nagy Láncolata”) létének, és (2) ezen hierarchikus rend immanens korlátozottságának elfogadása.

⁶¹ SCHOCHET 1975. 122.

⁶² Pl. *Patriarcha* 38-40.

⁶³ A *Patriarcha* datálásával kapcsolatban lásd: TUCK 1986. 183-186.; WALLACE 1980. 155-165.; CUTTICA 2012. 65-6.; DALY 1983. 747-762.

⁶⁴ Vö. *Patriarcha* 14., *Anarchy* 139., *Observation* 236-7., 252-3.

⁶⁵ *Patriarcha* 6.

⁶⁶ DALY 1979b. 33-4.

⁶⁷ Ibid. 34., 154.; DALY 1979a. 37.

⁶⁸ Vö. DALY 1979a. 29-30.; GREENLEAF 1964. 87.

Más szavakkal úgy is fogalmazhatnánk, hogy a harmonista világnézet tulajdonképpeni magva azon racionális koncepció, mely szerint a természet olyan hierarchikus rendet képez, amelynek működését – azaz, hogy az egyes létezők helyét és lényegét – a racionalitás törvénye *a priori* meghatározza. Ennek értelmében a teremtetett rendnek – mint egésznek és mint részeknek: az egyes létezőknek egyaránt – megvan a maga természete, mely a létezőtől elválaszthatatlan, annak lényegét képező törvényszerűség, amelynek értelme van, s az emberi értelem által felismerhető.⁶⁹ A „Lét Nagy Láncolatát” (*Great Chain of Being*)⁷⁰ Isten alkotta, azonban Ő maga is részét képezi a rendszernek, mint annak legfelső láncszeme.⁷¹ Bár a rendszer az Isten által alkotott törvények szerint működik, a hangsúly nem az isteni törvények isteni minőségén vagy forrásán, hanem azok tartalmán van, tehát azon, hogy Isten racionális törvényeket alkot, mely törvények magát Istent is kötik.⁷² A törvény nem egyszerűen isteni parancs, hanem ésszerű, racionális rendelkezés, Daly szavaival: „[...] the expression of an intrinsic necessity, springing from the nature of things, and governing their harmonious operation.”⁷³ Tehát szemmel láthatóan a harmonizmus és a racionalizmus kéz a kézben jár.⁷⁴

Ezek után nem nehéz belátni, hogy Filmer protestáns voluntarizmusa⁷⁵ összeegyeztethetetlen a kozmikus harmónia racionalizmusával, ugyanakkor, nézetem szerint a harmonizmus Filmerre gyakorolt hatása mégis számottevő, sőt megkerülhetetlen. Meglátásom szerint Filmer nem tesz mást, mint a kapott szellemi örökséget – tudniillik a skolasztikus, racionalista istenképből táplálkozó harmonista gondolkodást – protestáns voluntarista premisszái fenntartása mellett saját nézeteihez szintetizálja, aminek eredményeként előáll a filmeri mindenható Szuverén eszméje. Vagyis, Filmer megszabadítja Istent a racionalitás béklyójától, s egészében szuveréné teszi.

⁶⁹ DaLy 1979a. 22.

⁷⁰ Lásd: LOVEJOY 1936.

⁷¹ DALY 1979a. 10.

⁷² Ibid. 5., 22-3.

⁷³ Ibid. 22.

⁷⁴ E kapcsolat lényegét legjobban Daly szavaival ragadhatjuk meg: „I have chosen to speak of cosmic »harmony« rather than cosmic »order« because order may imply commanded or imposed orderliness, whereas harmony carries the right note of inherent, natural orderliness, which depends on the nature of things rather than an artificial orderliness.” Ibid. 5. n1

⁷⁵ DALY 1979b. 33., 154.

3.3. Filmer voluntarista istenképe

A fenti megállapítások alapján részben és feltételesen elfogadhatónak tartom Daly azon álláspontját, miszerint a filmeri rendszer a harmonizmus komplexitásához képest meglehetősen redukált: középpontjában a szuverenitás filmeri elmélete áll, melynek értelmében a szuverén akarat épp attól szuverén, hogy külső gáaktól mentes, vagyis a harmonizmus természetes – a dolog természetéből fakadó – korlátai nem alkalmazhatók rá.⁷⁶ E felfogásból pedig egyenesen következik a törvény mint pusztá parancs (*pure Will*) koncepciója,⁷⁷ mely nem több a szuverén akarat kifejeződésénél – szükségszerű, inherens tartalom nélkül.

Ez az interpretáció azonban csak annyiban fogadható el, amennyiben Daly szuverén alatt a szuverén Istenre gondol. Így az általa kifejtettek minden bizonnyal pontosan írják le Filmer Istenről alkotott képét; ellenben ha az adamita szuverénre is alkalmazandónak gondolja ezt az elképzelést, akkor véleményem szerint álláspontja nem tükrözi híven Filmer nézeteit. Noha kétségkívül Isten is szuverénnek tekinthető, ám egészen különböző, magasabb tekintélyre tarthat számot, így Isten isteni minősége a földi szuverén feletti hatalmát magában hordozva nem kelt zavart a terminus használata során, vagyis Filmer zavartalanul beszélhet úgy – alkotmányjogi értelemben – mindenható szuverénről,⁷⁸ hogy e szuverén – a szuverenitás belső természetéből fakadóan – valójában nem nevezhető szuverénnek, fenntartva azon állítást, hogy Isten szuverén módon cselekszik.

Filmer teljesen egyértelművé teszi Isten primátusát, amikor kinyilvánítja: minden hatalom Istentől származik,⁷⁹ akinek hatalmában áll bárkit királlyá tenni, s ugyanígy bármelyik királyt meg is foszthatja hatalmától.⁸⁰ A királyi hatalom az isteni törvényen alapul,⁸¹ ennél fogva e törvény határozza meg természetét és célját is, ami viszont nem jelenti azt, hogy a kor szellemének megfelelően a királyt szuverénnek nevezni a terminussal való visszaélés lenne.⁸²

⁷⁶ Ibid. 13., 22., 34.; *Anarchy* 136., 139.

⁷⁷ DALY 1979b. 22., 29.; DALY 1983. 756.

⁷⁸ Vö. *Anarchy* 137.

⁷⁹ *Directions* 282.

⁸⁰ *Patriarcha* 11.

⁸¹ Ibid. 35.

⁸² Vö. DALY 1979a. 25.

Filmer Istene a harmonista istenképtől eltérően nem része a teremtetett rendnek,⁸³ hanem attól teljes egészében elkülönül, azon felül áll.⁸⁴ E teremtetett renden belül azonban tökéletes a harmónia, minden egyes létezőnek megvan a maga helye, s létének célja.⁸⁵ Filmer voluntarista istenképe ellenére⁸⁶ sem veti el a racionalista világrendet, melyből egyfelől az az implicit kiolvasható nézete következik,⁸⁷ miszerint Isten semmit sem rendelt el hiábavalóan;⁸⁸ másfelől pedig az erkölcsi értelemben vett helyes cselekvés megismerhetősége.

A filmeri voluntarizmus mindazonáltal ezen racionálisan megismerhető erkölcsi világban is megmutatkozik, minthogy a helyes cselekvés normáját képező jó minden esetben egy isteni parancsra vezethető vissza. Isten semmi rosszat nem alkot,⁸⁹ ahogyan a természet mint normatív rend sem tör másra, mint a tökéletességre.⁹⁰ A filmeri világrend egyben erkölcsi rend is, azaz azáltal, hogy Isten megteremtette a világot, egyben normatív meg is határozta erkölcsi értelemben vett helyes minőségét. Ebből fakadóan a kezdeti formák Filmer számára egyben normatív tartalommal is bírnak, ami a természeti törvény megváltoztathatatlanságából fakad⁹¹ – természetesen ez a minőség csak az embereket köti, minthogy Isten, a törvény forrása, a szuverenitás természetéből fakadóan bármikor megváltoztathatja azt tetszése szerint. Azonban jelen esetben nem egyszerű genetikus igazolásról⁹² van szó, hanem egy olyan filozófiai nézetről, mely szerint a teremtő minőség Istenre korlátozódik. Egyedül Isten képes anyag nélkül létezni

⁸³ Vö. Ibid. 19.

⁸⁴ *Anarchy* 141.; *Vertuous* 182.

⁸⁵ Ez a gondolat Filmernél mindig csak implicite jelenik meg, s legtisztábban a *Vertuous Wife* című írásában használt (*Vertuous* 177-8., 183., 187.), „*Callinge*” kifejezéssel ragadható meg. E kifejezés XVI.-XVII. századi jelentése, a mai elsődleges tartalmon túlmutatva, nem egyszerűen „hivatást”, hanem sokkal inkább az Isten általi valamire történő elhívást (*vocation*) jelentett; Szent Pál szavait idézve: „Let every man abide in the same calling wherein he was called.” 1Cor. vii. 20. Vö. ALLEN 1957. 136., 140.; GREENLEAF 1964. 54. Ugyanakkor a gondolat megtalálható a *Patriarchában* is, (*Patriarcha* 36.).

⁸⁶ *Observation* 214.

⁸⁷ *Patriarcha* 12.; *Directions* 283.; *Quaestio* 119.

⁸⁸ Lásd: SOMMERVILLE 1982. 527-531.

⁸⁹ *Vertuous* 270.

⁹⁰ *Patriarcha* 15.

⁹¹ Ibid. 21.

⁹² E Schochet által előszeretettel használt kifejezés (*genetic justification*) értelmében valamely vizsgált intézmény eredete normatív meghatározza annak későbbi megvalósulását, tehát egy olyan naturalista szemléletről, illetve igazolásról beszélhetünk, melyben az egyes intézmények kezdeti formájukban természetességük folytán nem szorulnak igazolásra, a későbbiekben viszont csak annyiban igazolhatók, amennyiben hasonlóságot mutatnak a kezdeti formával. A genetikus igazolás azonban önmagában nem érv, csak előfeltevés, mely a vizsgált naturalista szemléletmódból szükségszerűen következik. E naturalista személet alatt egyfelől a pre-politikai állapot tételének elvetését, másfelől a természet normativitását értjük, vagyis azt, hogy a „természetes” és a „jó” szinonim fogalmak. Ennek a racionalista szemléletnek az alapállása tulajdonképpen az, hogy a „természetes” forrása a helyes értelem, mely összhangban áll az erkölcsi renddel, vagyis jó. Az eszmét legtisztábban Richard Hooker – Filmer által is idézett gondolatában (*Quaestio* 122.) – fogalmazza meg, lásd HOOKER 1969. (Book II. Text IV. [5.]) 244.

teremteni, s a létező minőségét normatíván meghatározni. Az emberi aktusok nem teremtő aktusok, hanem csupán „art”-ok.⁹³ Az ember nem képes létrehozni, csak a meglévőt – a lényege megőrzése mellett – megváltoztatni.

Ilyen értelemben bezárul a kör az erkölcsi világrend körül, hiszen az épp abból nyeri erkölcsi minőségét, hogy teljes egészében Isten által parancsoltatott, vagyis azáltal, hogy a teremtés tökéletes és teljes.⁹⁴ Minden magatartás erkölcsi értelemben értékelhető és értékelendő.⁹⁵ Ez az ember erkölcsi minőségéből fakad, tudniillik azon természetéből, hogy a helyes értelem által képes az isteni parancsot – a természetet – felismerni, s magatartását e normához igazítani.⁹⁶

Filmer számára elképzelhetetlen, hogy az állam emberi aktusokból – például szerződésből – származzék, hiszen ebben az esetben az ember valami olyat teremtené, ami addig nem létezett; anyag nélkül hozna létre létezőt, amire egyedül Isten képes. Egy találó hasonlattal élve, habár a mesterség (*art*) segítségével az ember képes új tulajdonságot adni valamely dolognak, így például a fazekasmesterség révén képes agyagból edényt készíteni, ami, mint olyan, korábban nem létezett, ennek a lehetősége azonban eleve benne kellett, hogy legyen az anyagban, mielőtt a fazekasmester életre hívta volna.⁹⁷

Nyilvánvaló, hogy Istentől függetlenül a kormányzati hatalom sem hozható létre, mivel a hatalom forrása minden esetben Isten kell, hogy legyen. Tehát, minthogy a kormányzati hatalom is az erkölcsi rend részét képezni, így az szükségszerűen csak egy helyes formával bírhat, s kizárólag ez az egy forma eredhet Istentől. Így értelemszerűen Filmer számára nem tartható azon nézet sem, mely szerint a kormányzati hatalom végső forrása ugyan Isten, ám az egyes kormányzatok megalkotói a politikai cselekvők. Ez utóbbi nézet ugyanis azt vallja, hogy míg maga a kormányzati hatalom (*power universal*) Istentől származik, az uralom gyakorlásának módját már Isten közvetlenül nem határozta meg, annak megteremtését (*power respective*) az emberekre bízva.⁹⁸ E nézet a filmeri felosztás szerint tulajdonképpen a Természet (*Nature*)

⁹³ *Vertuous* 182.

⁹⁴ „Besides this shift of expressing the sensible by the more general term, is to imagine the wisdom of God subject to human infirmity, as if God had not been able to perfect his law till the cavils of men, and their seeking liberty to restrain the terms taught him how to mend it.” *Quaestio* 119.

⁹⁵ *Directions* 286.

⁹⁶ *Original* 210.

⁹⁷ A példa tőlem, nem Filmertől származik.

⁹⁸ *Patriarcha* 7.

szerepét⁹⁹ vindikálja magának, s ily módon igyekszik igazolni „az ember természetes szabadsága” (*natural freedom of mankind*) gondolatát.

Habár Filmer szórványos utalásaiból nem állapítható meg teljes egyértelműséggel, hogy – a fenti fazekas-példánál maradva – az edénykészítés eredménye mérhető-e az edények univerzális skáláján, azaz, hogy létezik-e ilyen forma, vagy sem; az emberi intézmények tekintetében viszont e formák előfeltételezése Filmer részéről minden kétségen felül áll.¹⁰⁰

3.4. Filmer „formái”

Filmer „formái” minden bizonnyal platóni hatást mutatnak, azonban mégsem beszélhetünk egyszerű recepcióról. A filmeri formák – mely kifejezés alatt a továbbiakban olyan intézményeket értünk, mint például a család vagy az állam – nem egyszerűen csak felismerhetők a helyes értelem által, hanem megvalósíthatók, sőt megvalósítandók is egyben. Az egyes formák az isteni akaratra vezethetők vissza, s normatív módon határozzák meg azt, ami természetes. Minthogy pedig a teremtés teljes és tökéletes, így nincs olyan létező, melyet Isten valamilyen módon, valamilyen formával ne határozott volna meg. Filmer számára így a „létező” és a „természetes” kifejezések azonos tartalommal bírnak, még akkor is, ha a bűnbeesés folytán megromlott emberi természet számára Isten megtagadhatóvá vált,¹⁰¹ hiszen ettől még e romlott természet sem vindikálhat magának teremtető minőséget.

Az Istennek való engedelmesség nem választás, s a természetes elfogadása nem lehetőség, hanem a világ rendjéből fakadó szükségszerűség. Nem létezik természet alternatív tartalommal, és nincs forma, csak Isten által meghatározott. A bűnös emberi természet nem képes a valóságot megváltoztatni, csak hamis, pszeudó-formákat támasztani, amelyek azonban nem bírnak valódi, metafizikai léttel.

⁹⁹ „[...]Nature of one substance frameth another.” *Vertuous* 182.

¹⁰⁰ Ez a nézet leginkább a patriarchális forma normativitásával igazolható, melynek értelmében azáltal, hogy Isten Ádámot természetében úrrá tette, egyben meghatározta a család és a politikai közösség helyes minőségét is, melyeket Ádám uralma alá rendelt. E formák természetszerűleg preferálandók, minthogy normativitásuk Isten akaratán nyugszik. Vö. *Anarchy* 139.

¹⁰¹ Ugyanakkor meglátásom szerint Filmer számára a fenti premisszák fenntartása mellett az emberi természet eleve magában hordozta a bűnbeesés lehetőségét, azaz az ártatlanság embere nem minőségileg más, mint a bűnös ember, hanem csak egyszerűen még nem tagadta meg Istent, a világ rendje még nem remegett meg, még tökéletes a harmónia. A bűnbeesés harmonsita megítélésről lásd DALY 1979a. 6-7.

Filmer számára ezért a monarchikus kormányzati formától eltérő berendezkedések nem egyszerűen rosszak, vagy természetellenesek, hanem valójában nemlétezőek. A kormányzat monarchikus formája a természetes,¹⁰² így az egyedül létező is egyben; csak ez nevezhető kormányzatnak, minden más forma ezen terminus alá vonása a kifejezéssel való visszaélés lenne.¹⁰³ Ezt Filmer legnyilvánvalóbban Arisztotelész *Politikájához* írt kommentárjában juttatja kifejezésre, ahol az értekezést záró konklúzió első pontjában a következőképpen fogalmaz: „[...] there is no form of government but monarchy only.”¹⁰⁴ Egyértelmű tehát, hogy Filmer nem egyszerűen rossznak, hanem egyenesen nem létezőnek bélyegzi az egyéb kormányzati formákat. A népi kormányzat – mint amilyen például a velencei vagy a németalföldi állam – nem kormányzat, hanem emberek egymást segítő *cohabitatio*ja, mely nem különbözik minőségileg a marhák hasonló szerveződésétől.¹⁰⁵ Ha van bármi jó ezekben a kormányzati formákban, azt a monarchikus formától kölcsönzik,¹⁰⁶ hiszen a jó (a természetes) és a monarchikus szinonim fogalmak.

Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a filmeri szövegek e tekintetben ellentmondásosak, hiszen olykor csak a monarchiát fogadja el kormányzati formaként, máskor viszont különféle kormányzati formákról beszél, fenntartva, hogy a monarchikus forma a legtökéletesebb.¹⁰⁷ Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A kormányzat filmeri fogalma ugyanis kétrétegű: van egyfelől a kormányzatnak egy filozófiai fogalma, amely a formákkal áll kapcsolatban, és létezik másfelől egy pusztán pragmatikus, mély filozófiai megfontolások nélkül való felfogása.

A kormányzat filozófiai koncepciója szükségszerűen a harmóniával áll összefüggésben, s mint ilyen valamilyen céllal bír, mely cél – az e ponton Arisztotelészt követő¹⁰⁸ – Filmer szerint az erényes és boldog élet.¹⁰⁹ Ez az erényes és boldog élet tökéletesen csak az isteni forma szerint valósulhat meg, már csak azért is, mert a forma követése önmagában véve erkölcsi értelemben helyes. A kormányzat pragmatikus felfogása szerint ezzel szemben a kormányzat nem más, mint főhatalom gyakorlása, ami a törvényalkotás hatalmával (*power of making laws*) azonos.¹¹⁰ Ez

¹⁰² *Patriarcha* 23.

¹⁰³ *Power* 7.

¹⁰⁴ *Observation* 281.

¹⁰⁵ *Ibid.* 256.

¹⁰⁶ *Ibid.* 273.

¹⁰⁷ *Anarchy* 133., *Power* 12.

¹⁰⁸ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1280b-1281a

¹⁰⁹ *Observation* 256. utalva: 1Tim 2,2

¹¹⁰ *Anarchy* 132.

utóbbi értelemben az egyes formák között aszerint tehetünk különbséget, hogy a főhatalomban hányan részesülnek, vagyis kik a törvényalkotók.¹¹¹

Látható tehát, hogy nem tartható Locke azon megállapítása, miszerint Filmer elméletének alapját Ádám szuverenitása képezi,¹¹² melyet Filmer – Locke értelmezése szerint – egészében a Szentírásra alapoz, különösen a Teremtés 1,28 és 3,16 passzusokra.¹¹³

¹¹¹ Uo. utalva: ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1279a

¹¹² LOCKE 1988. 148.

¹¹³ Ibid. 176.

4. A politikai hatalom forrása

„Sir R. F.’s great Position is, that *Men are not naturally free*. This is the Foundation on which his absolute Monarchy stands [...].”¹¹⁴

4.1. Filmer patriarchalizmusa

„If we ask how *Adam* comes by this Power over his Children, he tells us here ’tis by begetting them [...].”¹¹⁵

Az érdekesebb kérdés azonban az, hogy Filmer – azon felül, hogy az isteni jogra alapozza – miben látja a főhatalom forrását. Locke válasza erre alapvetően az, hogy a „*right of fatherhood*”-ban, tehát a „*right of generation*”-ben, a nemzés (*begetting*) által szerzett természetes jogban.¹¹⁶ Ám Filmer elmélete ennél sokkal összetettebb. A „*right of fatherhood*” viszonylag ritkán, és akkor is többnyire csak jelzős formában – „*by right of fatherhood*”¹¹⁷ – fordul elő. A kifejezés szabad fordításban körülbelül így hangzana: „az atyaságból fakadó jog által.” Ennek értelmében Filmer fő tétele nagyon leegyszerűsítve a következőképpen szólna: a kormányzati hatalom a teremtségből fakad, amit a szuverén az atyaságból fakadó jog¹¹⁸ révén jogosult gyakorolni.¹¹⁹

Locke értelmezése szerint ezzel szemben a filmeri „*original grant of government*” a Gen. III. 16. passzusban rejlik,¹²⁰ mely Filmer *Anarchy*-ban¹²¹ – Philip Hunton *A Treatise of Monarchy* című értekezése nyomán¹²² – kifejtett álláspontjának nyilvánvaló félreértelmezéséből fakad. E félreértelmezés a két gondolkodó közötti, Filmer megértése szempontjából leginkább releváns különbségre is rávilágít.

E lényegi különbség Filmer azon kijelentésének helytelen értelmezésében rejlik, miszerint: „Here we have the original grant of government, and the fountain of all power, placed in the father of all mankind.” E mondat szemmel láthatóan nem értelmezhető önmagában. Az itt

¹¹⁴ Ibid. 144.

¹¹⁵ Ibid. 176-7.

¹¹⁶ Ibid. 213.

¹¹⁷ Pl. *Patriarcha* 6.; *Anarchy* 139.

¹¹⁸ E filmeri „*right*” azonban semmiképp sem alanyi jogként értelmezendő, minthogy sokkal inkább a kormányzás igazságosságát hivatott kifejezni, azaz azt, hogy a természetes hierarchiából fakadóan erkölcsi értelemben csak a természetükben királyok uralma helyes, vagyis, hogy egyedül igazságos. Így e filmeri „jog” leginkább, mint jogos dolog (*id quod iustum est*) fordítható.

¹¹⁹ Vö. *Patriarcha* 6.

¹²⁰ LOCKE 1988. 171., 173.

¹²¹ *Anarchy* 138.

¹²² HUNTON 1689. 2.

olvasható „here” nyilvánvalóan egy korábban olvasható „where” kérdésre felel. Ugyanakkor Filmer az idézett kijelentést megelőző mondatában nem jelöli meg egyértelműen azt a tárgyat, melyet a továbbiakban értelmezni kíván. Ebből kifolyólag elfogadhatjuk Locke olvasatát, mely szerint Filmer az idézett bibliai passzusra utal vissza, avagy mondhatjuk azt is, hogy Filmer nem magára a Gen. III. 16.-ra, hanem az annak nyomán kifejtett értelmezésére hivatkozik.¹²³ A különbség nagyon is lényegi, ugyanis amennyiben Locke nézetét fogadjuk el, úgy Filmer állítása az lenne, hogy a kormányzati hatalom a Paradicsomból való kiűzetés során, az asszony alárendelése révén (*conjugal power*) jött létre; ez a gondolat viszont Filmer néhány oldallal későbbi kijelentéseinek,¹²⁴ sőt egész gondolati rendszerének is ellentmondana. Valószínűbbnek tűnik tehát, hogy Filmer a saját értelmezésére, vagyis a család patriarchális valóságára utal: tudniillik az asszony és a gyermekek feletti természetes családfői hatalomra.

A politikai hatalom természetes jellege a rendszerből, a formából ered, atyai mivolta viszont – ahogy arra Schochet rámutatott – már azon filmeri nézetből, amely nem tett különbséget állam és társadalom között.¹²⁵ Filmer számára nem létezett pre-politikai szerveződés, mivel patriarchális felfogásából következően az államot és a társadalmat egymással szerves egységet alkotó természetes képződményekként gondolta el.¹²⁶ A Locke és Filmer államkoncepciója közötti alapvető különbség arra a már Platón és Arisztotelész között is felmerülő vitakérdésre vezethető vissza, hogy az állam vajon csak méretében, vagy lényegében is különbözik a családtól?

Mindazonáltal a két intézmény közötti különbség elfogadása nem feltétlenül jár együtt a genetikus (az állam eredetére vonatkozó), Schochet által antropológiai patriarchalizmusnak nevezett¹²⁷ vélekedés elvetésével. Tökéletesen bizonyítja ezt Arisztotelész okfejtése.¹²⁸ A lényegi különbség ugyanis nem abban áll, hogy az állam családok egyesüléséből tevődik-e össze, hanem abban, hogy célját és lényegét tekintve a két intézmény azonos-e, vagy sem. E kérdéssel együtt pedig óhatatlanul felmerül a Schochet megfogalmazásában morális patriarchalizmusnak nevezett

¹²³ “[...] and he [Hunton] proves it by Genesis iii, 16, where God ordained Adam to rule over his wife, and her desires were to be subject to his; and as hers, so all theirs that should come of her.” *Anarchy* 138.

¹²⁴ *Anarchy* 144-5.

¹²⁵ SCHOCHET 1975. 127.

¹²⁶ Vö. *Ibid.* 14., 276.

¹²⁷ A patriarchalizmus antropológiai tétele azon történeti megfontolást takarja, mely szerint az állam eredetét a család intézményéből származtatja. *Ibid.* 10.

¹²⁸ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252b

kérdés is, amelyhez valamilyen módon viszonyulni kell.¹²⁹ Amennyiben pedig a kezdeti forma, a család normatív meghatározza a későbbi formát, az államot (már amennyiben az állam egyfajta progresszió eredménye, s a család organikus növekedése által jön létre), úgy logikailag szükségszerűen adódik a patriarchalizmus morális érvének elfogadása – feltéve, hogy a család feletti családfői hatalmat az atya gyakorolja.

A Platón és Arisztotelész közötti vitát Schochet részletesen bemutatja,¹³⁰ az ott kifejtettek megismétlését így nem tartjuk szükségesnek; a Filmerrel kapcsolatos további vizsgálódásaink szempontjából mindazonáltal elengedhetetlennek tűnik a kérdés legalább vázlatos ismertetése, annak érdekében, hogy Filmer álláspontját e vitában el tudjuk helyezni.

Platón a legvilágosabban *Az államférfiben* fejti ki nézeteit e tárgyban, ahol az államot a családdal azonosnak nyilvánítja, nem téve semmilyen különbséget a két intézmény között.¹³¹ Az állam és a család közötti lényegazonosságot, illetve a genetikus érvet a *Törvényekben* is megerősíti,¹³² mi több, Schochet véleménye szerint az *Államban* is tetten érhető e gondolat.¹³³ Ezzel szemben Arisztotelész vélekedése szerint az állam és a család között funkcionális különbség áll fenn, hiszen jóllehet mindkét intézmény természetes, mindegyik másra hivatott.¹³⁴ Arisztotelész felfogása szerint míg a család célja az utódnemzés (*generation*), addig az állam célja a megőrzés (*preservation*).¹³⁵

Filmer elképzelései egyértelműen a platóni hagyományba illeszkednek, hiszen nem érzékel minőségi különbséget a családkormányzat és a politikai közösség kormányzata között: a király feladatai azonosak a családfő feladataival, eltekintve attól, hogy többek fölé terjeszti ki atyai gondviselését.¹³⁶ Filmer érvelése nagyjából megegyezik *Az államférfiben* (259b) kifejtett platóni okfejtéssel, melyre egyébként kifejezetten hivatkozik is;¹³⁷ fontos azonban megjegyezni, hogy

¹²⁹ A patriarchalizmus morális tétele a politikai engedelmeskedési kötelesség erkölcsi oldalával foglalkozik, mely előfeltetvésként a patriarchalizmus antropológiai tételére épít; vagyis a szuverénnek azért kell engedelmeskedni, mivel a családfőnek is engedelmességgel tartozunk, és a családfő és a szuverén között nincs különbség. SCHOCHET 1975. 10.

¹³⁰ Lásd: Ibid. II. Fejezet.

¹³¹ PLATÓN: *Az államférfi*. 259b

¹³² PLATÓN: *Törvények*. 680e-681b

¹³³ SCHOCHET 1975. 20.

¹³⁴ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252a-b. Ahogy arra Schochet felhívja a figyelmet, Arisztotelésznel a dolog lényegét nem annak eredete, hanem célja határozza meg, tehát Arisztotelész csak a genetikus érvet fogadja el, de a genetikus igazolást már nem (SCHOCHET 1975. 23.).

¹³⁵ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252a

¹³⁶ *Patriarcha* 12.

¹³⁷ Ibid. 14.

Filmer érvelésében semmilyen progressziós elem nem kap szerepet. A filmeri állam nem idővel jön létre, azt követően, hogy az adamita család túl nagyra nő, hanem kezdettől fogva jelen van.

Bár Platón hatása tagadhatatlan, mégsem egyszerű recepcióról van szó, hiszen láthatjuk, hogy voltaképpen az egyetlen platóni elem az intézmények közötti analógia mint végkövetkeztetés megállapítása, amihez viszont Filmer nem Platónon keresztül jutott el, hanem saját rendszeréből szükségszerűen levont konklúzióként. Feltehetően ennek tudható be az, hogy aránylag ritkán hivatkozik Platónra, valamint az *Observation*ben tett kritikai megjegyzése is.¹³⁸

Filmer nézete szerint minden egyes létező létének célja van, illetve minden egyes cél betöltésére a legtökéletesebben csupán egyetlen létező képes – ez utóbbi állítás egyaránt igaz a mikro- és makrokozmoszra.¹³⁹ Mindez viszont nem vonja maga után azt, hogy egy dolognak csak egyetlen célja lehetne.¹⁴⁰ Filmer példájával szemléltetve a nyelv ugyanúgy szolgál ízelelésre és beszédre, így létének célja kettős.¹⁴¹ De ez nem vonja kétségbe azt, hogy a nyelv szolgál a legtökéletesebben az ízelelésre. Ugyanígy, ha egyazon cél betöltésére a család és az állam egyaránt tökéletesen alkalmas, úgy a két intézmény között nem lehet lényegi különbség.

Ebből következően vitatnunk kell Schochet azon megállapítását, miszerint Filmer nem ismerte volna fel az Arisztotelész érvelésében rejlő teleologikus elemet.¹⁴² Sokkal inkább arról van szó tehát, hogy egyszerűen vitatja annak helytállóságát.¹⁴³ Filmer nem fogadja el az állam és a család közötti teleologikus alapon történő különbségtételt, mivel szerinte, még ha igaz is lenne, hogy a család célja a nemzés (*generation*), míg az államé a megőrzés (*preservation*), akkor is megegyeznének az ezen egyedi célokra túlmutató általános célban, abban tudniillik, hogy mindkét intézmény az emberiség fennmaradását (*conservation*) szolgálja.¹⁴⁴ Sőt, Filmer nézete szerint az egyedi célokban is megegyeznek, amit a családfő és a király feladatainak azonosságával szemléltet. Eszerint mind az állam, mind a család célja a megőrzés, s a köztük –

¹³⁸ *Observation* 236.

¹³⁹ Ez a cél az Istennek való engedelmesség, vagyis az, hogy a létező Istennek tetsző módon, tehát természetének megfelelően kell, hogy létezzen. Hangsúlyos azonban, hogy a létező természete, s ebből következően a parancsolt magatartás kizárólag az isteni akaratból táplálkozik, s egyedül ezért bír normatív tartalommal. Vagyis Filmer elméletében Istent semmi sem korlátozza cselekvésében.

¹⁴⁰ *Patriarcha* 17.

¹⁴¹ *Ibid.* 17.

¹⁴² SCHOCHET 1975. 21.

¹⁴³ *Patriarcha* 17.

¹⁴⁴ *Ibid.* 17.

illetve a királyi és családfői hatalom között – fennálló egyedüli különbség azok méretéből és nem lényegéből fakad.

Amint arra Schochet rámutatott, az arisztotelészi és a platóni hagyomány között nem lehet *a priori* igazságot tenni: bizonyos, egymást kölcsönösen kizáró premisszák elfogadása esetén mindkét nézet koherensen védhető.¹⁴⁵ Ugyanakkor az állam és a család intézménye közötti analógia premisszaként történő elfogadásából még nem következik szükségszerűen a hatalom atyai jellege. A morális patriarchalizmus ezen tétele – tudniillik a hatalom atyai jellege – nem magából az analógiából, hanem a természetes hierarchiából, az atyáknak való természetes engedelmisségi kötelességből ered.¹⁴⁶

4.2. A „tiszteld atyádat!” parancsolat

„But what Law of the Magistrate, can give a Child liberty, not to *Honour his Father and Mother*? 'Tis an Eternal Law annex'd purely to the relation of Parents and Children, and so contains nothing of the Magistrates Power in it, nor is subjected to it.”¹⁴⁷

A morális patriarchalizmus felfogása egy olyan naturalista szemlélet tükröz, amely szerint az állam és a társadalom természetes, immanens hierarchiával rendelkező képződmények, amelyben a politikai hatalom forrása a gyermeki engedelmisség. E gyermeki engedelmisség normatív alapja a Tízparancsolat ötödik parancsolatában nyer megerősítést, mely szó szerinti jelentésén túlmutatva magában foglalja a politikai előljárónak való engedelmisség természetes kötelességét is.¹⁴⁸

Az ötödik parancsolat ilyen olvasata általánosan bevett és elfogadott értelmezésnek, mi több, az Anglikán Egyház hivatalos tanításának számított a reformációtól egészen a XVII. század végéig.¹⁴⁹ Locke ezen interpretáció elleni támadása¹⁵⁰ is inkább általában a Protestáns Egyházak tanítása, mintsem kifejezetten Filmer ellen irányult.¹⁵¹

Más szavakkal, valószínűtlen, hogy Locke ne ismerte volna az ötödik parancsolatra vonatkozó anglikán tanításokat és nézeteket; már csak azért sem, mert az ötödik parancsolatból levezetett

¹⁴⁵ SCHOCHET 1975. 276.

¹⁴⁶ Ibid. 12-3.

¹⁴⁷ LOCKE 1988. 187.

¹⁴⁸ SCHOCHET 1975. 6., 14-5., 73.; SOMMERVILLE 1999. 16., 31.

¹⁴⁹ SCHOCHET 1975. 223.

¹⁵⁰ LOCKE 1988. 145., 149., 184-9.

¹⁵¹ SCHOCHET 1975. 245-6.

politikai engedelmeskedési kötelesség minden angol számára ismert katekizmus volt,¹⁵² amit az 1606-ban kiadott *Convocation Book*¹⁵³ is megerősített.¹⁵⁴ E tétel azonban nem egyszerűen az előjáróknak való engedelmeskedési kötelességet foglalta magába, hanem a kozmikus harmóniát hirdető gondolkodás számára elengedhetetlen természetes hierarchiát is, vagyis minden hatalom tiszteletét.¹⁵⁵

E harmonista szemléletet erősíti a *Short Catechism of the Westminster Assembly*-ben olvasható az ötödik parancsolathoz fűzött kérdés és válasz:

“Q[uestion] 64. What is required in the fifth Commandment?

A[nswer]. The fifth Commandment requireth the preserving the honour, and performing the duties, belonging to every one in their severall places and relations, as Superior, Inferiors, or Equals.”¹⁵⁶

Noha Filmer összességében nem tekinthető harmonista gondolkodónak, a harmonista filozófia örökség mégis e téren is megmutatkozik elméletében. Az *In Praise of the Vertuous Wife* című írásában ugyanis e fent olvasható, a természetes hierarchiát konzerváló parancsolat-interpretációt idéző módon az ötödik parancsolatban kifejezett kötelességek hármass felosztását adja: „In the fifth commandment three duties are enioyne[d] 1. Betweene Superiors and inferiors. 2. Towar[des] aequalls. 3. Towardes Our selves.”¹⁵⁷

Érdemes megfigyelni, hogy a Locke által sérelmezett – a korban korántsem egyedülállónak számító¹⁵⁸ – filmeri „half quotation”¹⁵⁹ mint támpillér kirántásával Locke milyen egyszerűen teszi az egyébként következetes érvelést tarthatatlanná, sőt mi több nevetségessé.

Mint már említettük, Filmer számára nincs lényegi különbség a család és a politikai közösség között, így ami az egyik intézményre igaz, *ceteris paribus* a másakra is alkalmazandó. Ha, tehát Filmer képes akár a család, akár az állam patriarchális, vagyis erkölcsi értelemben helyes, tehát forma szerinti jellegét igazolni, úgy az normatív jelleggel meghatározza a „másik” formát is.

¹⁵² Ibid. 6., 14-5.

¹⁵³ OVERALL 1844. XVI. Fejezet.

¹⁵⁴ SCHOCHET 1975. 94-5.

¹⁵⁵ Ibid. 6., 73.

¹⁵⁶ Ibid. 78-9.

¹⁵⁷ *Vertuous* 169.

¹⁵⁸ Mint azt Schochet megjegyzi, Alexander Nowell 1563-ban kiadott katekizmusában szintén teljes egészében mellőzi az anyát, s egészében az atyára épít; ugyanígy jár el John Maxwell is *Sacro-Sancta Regum Majestas* című művében. Vö. SCHOCHET 1975. 46., 112.

¹⁵⁹ LOCKE 1988. 145.

Ugyanakkor a család fenti fogalma nem a szűk értelemben felfogott érzelmi közösségre,¹⁶⁰ hanem a család politikai koncepciójára, a *pater familias* uralma alatt álló római nagycsaládra értendő.

Filmer állítása szerint minden (királyi) hatalom forrása azon isteni parancs, mely elrendeli a gyermeki engedelmisséget,¹⁶¹ ami az ötödik parancsolat „tiszteld atyádat” imperatívuszában nyer megerősítést.¹⁶² E megállapítás két állítást tartalmaz: egyfelől azt, hogy az ötödik parancsolatban rendelt engedelmisség természetes, s a parancsolat csupán megerősíti azt, ami a teremtett rendből, a természetes hierarchiából eredően egyébként következik; másfelől azt a tételt, hogy a parancsolat adekvát módon alkalmazható ezen olvasat megerősítésére.

Másképp megfogalmazva, Ádám a dolog természetéből fakadóan tarthat számat engedelmisségre, s a kormányzati hatalom nem lett, hanem kezdettől fogva van. Filmer szavaival: „as if all power were originally in the father.”¹⁶³ A hatalom atyai jellege a hatalom forrására és minőségére utal, ami azonban nem jelenti azt, hogy mindenki, aki atyai hatalmat gyakorol, ténylegesen, a szó elsődleges jelentése szerint atyának tekinthető.¹⁶⁴ Ugyanakkor Filmer értelmezése szerint a törvény racionalitása nem tartható fenn, ha az isteni jogon alapuló gyermeki engedelmisség teret kell, hogy engedjen a pozitív jogon alapuló előjárói hatalomnak,¹⁶⁵ mivel ez esetben Isten valami hiábavaló dolgot rendelt volna el, ami a premisszák fenntartása mellett elgondolhatatlan.¹⁶⁶ Továbbá jelen érvelésből a kormányzati hatalom természetes jellegén túl az is következik, hogy az ötödik parancsolat szempontjából az előjárók atyának tekintendők, hiszen máskülönben a parancsolatnak megfelelő magatartás nem lenne teljesíthető a premisszák – tudniillik a kormányzati hatalom isteni eredete – fenntartása mellett.

¹⁶⁰ Arisztotelész *Etikájában* kifejtett gondolataira kívánunk utalni. Vö. ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Etika*. 1162a

¹⁶¹ *Patriarcha* 7.

¹⁶² *Ibid.* 11-2.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ *Ibid.* 10.

¹⁶⁵ *Ibid.* 12.

¹⁶⁶ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ezen racionalitás nem jelenti a filmeri voluntarizmus feladását. Filmer érve sarkosan megfogalmazva akképp summázható, hogy Isten nem teremthet semmit céltalanul, hiszen a teremtéssel már célt ad a létezőnek. Ebből kifolyólag a cél nélküli létező eszméje önellentmondást szülne, így nem tartható fenn.

4.3. A királyi természet

„The Right then follows the begetting as arising from it, so that according to this way of reasoning or distinguishing of our A[uthor], *Adam*, as soon as he was Created, had a Title *only in Habit, and not in Act*, which in plain *English* is, He had actually no Title at all.”¹⁶⁷

Filmer számára az ötödik parancsolatban szereplő „atya” a személy lényegét, s nem pedig személyes tulajdonságát fejezi ki. A filmeri kormányzati hatalom Ádámba helyeztetett,¹⁶⁸ isteni jogon alapuló főhatalom,¹⁶⁹ aminek a forrása nem a Locke által hangsúlyozott „*right of generation*”, hanem a Filmer által középpontba helyezett „*right of fatherhood*.” Az atyai lényeg magából a természetes hierarchiából, az erkölcsi rendből származik, amelyben minden létezőnek megvan az Isten által jól meghatározott helye.¹⁷⁰

E természetes hierarchiából fakad, a következő filmeri tétel: „Every man by nature is a king, or a subject.”¹⁷¹ Noha kétségkívül szembeötlő a hasonlóság Arisztotelész felfogása¹⁷² és a filmeri állítás között, azonban e hasonlóság csak látszólagos, minthogy Filmer az arisztotelészi nézetet elvetve¹⁷³ lényegében megfordítja az érvelést, s ebből fakadóan az uralkodói természet számára nem tulajdonságokból fakad, vagyis nem azt vallja, hogy igazságos, hogy az uralkodjék, aki személyes tulajdonságai alapján uralkodásra termett, hanem e természet maga a tulajdonság. E nézet szükségszerűen következik a hierarchikus viszonyok közötti átjárhatatlanság elvéből (*calling*), mely szerint királynak egyedül születni lehet, azzá válni semmiképp.

Ez a nézet azonban nem vonja maga után, hogy minden szuverén természetében király lenne – elvégre a főhatalom bitorolható is –, illetve nem következik belőle szükségszerűen, hogy mindenki, aki természetében király, egyben képes is e természetének megfelelően cselekedni, vagyis uralkodni. Az állítás értelme mindösszesen az, hogy egyedül e természetes urak uralma az igazságos, minthogy a teremtett rendből szükségszerűen ez következik.

¹⁶⁷ LOCKE 1988. 154.

¹⁶⁸ *Anarchy* 138.

¹⁶⁹ *Directions* 283-4.

¹⁷⁰ „To serve the king in his wars and to till his ground is not only agreeable to the nature of subjects but much desired by them, according to their several births and conditions.” *Patriarcha* 36.

¹⁷¹ *Anarchy* 144.

¹⁷² ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1252a

¹⁷³ *Patriarcha* 15.

Filmer ezirányú gondolatait legtisztábban az *Anarchy*-ben fejt ki. Erre vonatkozó fejtegetéseit jelentőségük folytán indokolt egészében idézni:

„The first father had not only simply power, but power monarchical, as he was a father, immediately from God. For by appointment of God, as soon as Adam was created he was monarch of the world, though he had no subjects. For though there could not be actual government until there were subjects yet by the right of nature it was due to Adam to be governor of his posterity. Though not in act yet at least in habit Adam was a king from his creation, and in the state of innocency he had been governor of his children.”¹⁷⁴

Ádám atyasága természetéből fakadt. Ahogy Filmer fogalmaz: „by the right of nature it was due to Adam to be governor of his posterity.” Ádámnak már akkor is joga volt ahhoz, hogy kormányozzon, amikor e jogát még nem tudta gyakorolni. A jog és annak gyakorlása ugyanis különválhatnak, de ettől még maga a jog nem vesz el.¹⁷⁵ Ilyen értelemben a filmeri „természetében király” (*king in habit*) nem egyszerűen azt fejezi ki, hogy Ádám potenciálisan királlyá válhat, s amennyiben a körülmények adottak lesznek ehhez, úgy egyedül Ádám uralma lesz igazságos, minthogy neki van egyedül joga uralkodni; a kifejezés értelme az, hogy Ádám lényegét képezi királyi habitusa, teremtésétől fogva. Ádám elválaszthatatlan lényegét képezi, hogy ő úrnak teremtetett, mert a teremtés igazsága folytán a rendszerből szükségszerűen ez következik.

Ádám szuverenitásának az a forrása, hogy ő teremtetett elsőként,¹⁷⁶ így ha a teremtés teljes és tökéletes, akkor Ádám teremtésével Isten minden az emberben potenciálisan benne rejlő lehetőséget mint formát az ember teremtésével együtt, azzal egyidejűleg egyaránt megalkotott. Ha van kormányzati hatalom, úgy az már Ádámban is meg kell legyen, akkor is, ha senki sincs, aki felett gyakorolhatná azt.¹⁷⁷ A kormányzati hatalom főhatalom, mely szuverént és szuverenitást feltételez, s szükségszerűen meg kell nyilvánuljon valahol. A főhatalom nem „lóghat a levegőben”,¹⁷⁸ valakinél lennie kell; és mivel kezdetben egyedül Ádám teremtetett, így e főhatalom egyedül Ádámnál lehet. Arról nem is beszélve, hogy ha egyszer Ádám megteremtetett, úgy vagy királynak, vagy alattvalónak teremtethetett, és csak akkor lehetne alattvaló, ha létezne más emberi személy, akinek szolgálni tudna, ennek hiányában, s e lehetőség

¹⁷⁴ *Anarchy* 144-5.

¹⁷⁵ *Patriarcha* 21.

¹⁷⁶ *Observation* 252-3.

¹⁷⁷ *Anarchy* 144-5.

¹⁷⁸ *Observation* 238.

tarthatatlansága okán azonban logikailag szükségszerűen következik, hogy Ádám egyedül királynak teremtetett.

Ádám királyi lényege szempontjából így indifferens, hogy atyává csak a kiűzetés után vált,¹⁷⁹ hiszen atyasága lényegéből fakad. Az (atyai) főhatalom nem váromány, nem állhat fenn függő jogi helyzet; vagy van, vagy nincs. Szemmel látható tehát, hogy Locke megállapítása, miszerint az atyaság mint cím a nemzést mint aktust szükségszerűen követi, s így Ádám nem lehet atya gyermek nélkül,¹⁸⁰ általánosságban kétségtől igaz, de Filmer tételére nem alkalmazható.

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy noha Locke arisztoteliánus különbségtétele a családfői és politikai hatalom között koherensen védhető, mindamellett az ezen előfeltevésből származó megállapításai Filmerre kényszerítésével a filmeri eszmét Prokrusztész-ágyba kényszerítve elbeszél annak eredeti értelme mellett. Vagyis Locke interpretációja nem vezet el Filmer patriarchalizmusának, illetve az azt alátámasztó tételek – úgymint a királyi természet és az ötödik parancsolat korabeli anglikán értelmezése – helyes értelmezéséhez.

¹⁷⁹ Ter 4,1

¹⁸⁰ LOCKE 1988. 154.

5. A politikai hatalom jellege

„[...] whereby a Father or a Prince hath an Absolute, Arbitrary, Unlimited, and Unlimitable Power [...]”¹⁸¹

A politikai hatalom forrásának megvizsgálása után nem marad más hátra, mint e hatalom jellegének meghatározása, annak érdekében, hogy eldönthessük, vajon helytálló-e Locke azon megállapítása, miszerint Filmernél minden kormányzat abszolút monarchia.

Mint korábban már megállapítottuk, Filmer szerint az egyedül létező kormányzati forma a monarchia, így a kérdés számára úgy merül fel, hogy a kormányzati hatalom szükségszerűen abszolút-e, vagy nem. A *Politikáról* írt kommentárjában Filmer kategorikusan kijelenti: „[...] there is no paternal monarchy, but absolute or arbitrary.”¹⁸² A kérdés ezzel megválaszoltnak tűnik, azonban, mint korábban kifejtettük, Filmer számára a kormányzat mint terminus a szövegkörnyezettől függően különböző jelentéseket vesz fel.

A Filmerrel foglalkozó szakirodalom nem látszik különbséget tenni az eltérő jelentésváltozatok között. Ebből következően többnyire abszolutista szerzőnek, az önkény (*arbitrary*) hirdetőjének,¹⁸³ a bodin-i szuverenitáskonceptióra építő,¹⁸⁴ esetleg Bodin nélkül egyenesen elképzelhetetlen¹⁸⁵ gondolkodónak tartják.¹⁸⁶ Megfeledkeznek viszont arról, hogy önmagában véve az abszolút (*absolute*) hatalom állítása nem zárja ki e hatalom felelősségét. Thomas Goddard szavait idézve: „»An absolute monarch then is he, who having receiv'd a just authority, executes the laws of God and nature without control.« He receives his power from

¹⁸¹ Ibid. 148.

¹⁸² *Observation* 281.

¹⁸³ CUTTICA 2012. 69., 111., 147.; DALY 1979b. 56.; POCKOCK 1993. 106-7.

¹⁸⁴ CUTTICA 2012. 128.; DALY 1979b. 22., POCKOCK 1993. 154.

¹⁸⁵ DALY 1979b. 21-2. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy J. Daly nem tartja Filmert bodiniánus gondolkodónak, minthogy véleménye szerint Filmer szuverénjét a bodin-i inherens korlátoktól is megszabadította. Vö. DALY 1979b. 22-3.

¹⁸⁶ Bodin jelentősége kétségkívül vitathatatlan, már csak autoritása miatt is, mégis úgy gondolom, hogy Filmer elmélete szempontjából ez a hatás korántsem volt olyan erőteljes, ahogyan azt például Greenleaf sugallja (GREENLEAF 1964. 125-6.). Vitán felül Filmer szuverenitáselmélete Bodin eszméjéből táplálkozik, és jelentős hasonlóságot mutat a bodin-i szuverenitás Greenleaf által adott értelmezésével (Ibid. 133.), ugyanakkor Bodin hatását nem szabad túlbecselnünk. Hogy csak egy példával szemléltessük a két gondolkodó közti különbséget: Bodin meghatározása szerint az állam legkevesebb három család egyesüléséből jön létre, szemben Filmer naturalista szemléletével, mely szerint az adamita család egyben Ádám királysága is volt, nem lévén semmi különbség a két intézmény között. Szemmel látható tehát, hogy Filmer számára Bodin a szuverenitásról kifejtett gondolataitól eltekintve nem bizonyult használható forrásnak.

God; that power must be lawful and legitimate; there must be no human power or institution capable of coercing him; the laws he makes must be inherently just.”¹⁸⁷

Filmer esetében azonban az „*absolute*” és „*arbitrary*” kifejezések közötti helyes fogalmi különbségtétel megvonása után mind Daly,¹⁸⁸ mind Cuttica¹⁸⁹ azon – véleményem szerint helytelen – megállapítást teszik, miszerint Filmer e fogalmak jelentését egybeolvasztotta a mindenható szuverénról alkotott tézisében. Eszerint az interpretáció szerint Filmer megmagyarázhatatlan módon teret engedett annak az önkénynek, amit mind a korabeli szerzők, mind pedig az egyik fontos szellemi forrásának tekinthető harmonista filozófia gondolkodói olyannyira elítélendőnek tekintettek.¹⁹⁰

Minthogy Filmer érvelése érvényét az isteni akaratból származtatja, így már önmagában logikailag szükségszerűnek tűnik, hogy a filmeri szuverén, mivel az erkölcsi rend részét képezi, így annak normáit szem előtt kell, hogy tartsa, vagyis az erkölcsi törvény a szuverént is minden esetben köti.¹⁹¹ Isten primátusának a vindikálása a filmeri szuverenitáselmélet sarokkövét képezi, ennél fogva Filmer több művében is kifejezésre juttatja, hogy a földi szuverén az isteni jog hatálya alatt áll.¹⁹² Mivel a szuverén is az erkölcsi rend részét képezi, így szükségszerű, hogy valamely forma meghatározza helyes minőségét, illetve célját. A kormányzat célja a közös (*common good*) előmozdítása,¹⁹³ és a kormányzottak megőrzése (*preservation*),¹⁹⁴ mely tartalmát tekintve megegyezik az erényes és boldog élettel. E célok nyilvánvalóan a szuverén önkény gátját képezik, még akkor is, ha e gátak alapvetően erkölcsiek, tehát azt határozzák meg csupán, hogyan nem való a szuverénnek cselekednie.

Filmer ezzel kapcsolatos nézetei legtisztábban Sámuel első könyvéről (8,11-18) adott magyarázatával szemléltethetők. Filmer értelmezése szerint Sámuel azért, hogy elmondta az izraelitáknak, hogy miket fog cselekedni az ő királyuk, egyúttal azt is közölte velük, hogy mi lesz mindaz, amit nekik mint alattvalóknak el kell majd tűniük: „[...] yet not so that it is right

¹⁸⁷ DALY 1979b. 50. idézve: GODDARD 1684. 197.

¹⁸⁸ Ibid. 56.

¹⁸⁹ CUTTICA 2012. 111.

¹⁹⁰ DALY 1979a. 29.

¹⁹¹ *Power* 1-2., 6-7.; SOMMERVILLE 1999. 37.

¹⁹² *Patriarcha* 38.; *Original* 201.

¹⁹³ *Patriarcha* 19.; *Original* 200-1.

¹⁹⁴ *Patriarcha* 35., 42.

for kings to do injury, but it is right for them to go unpunished by the people if they do it.”¹⁹⁵ Filmer szuverénje, noha az emberi világ része, mégis a kormányzottak fölé, érinthetetlen magasságba emelkedett. A szuverén egyedül Istennek van alárendelve, és egyedül Isten joghatósága alatt áll.¹⁹⁶ A harmonista hagyományhoz hasonlóan¹⁹⁷ Filmer szuverénje is mintegy isteni tekintélyre tesz szert, amit Filmer a 82. Zsoltárra (82,6) való – klasszikusnak tekinthető – hivatkozással fejez ki.¹⁹⁸ Ezen isteni minőségből fakad a szuverén azon képessége, hogy bármilyen tartalmú parancsot adhat, természetesen azzal az erkölcsi megkötéssel, hogy minden parancs kiadásakor köteles az erkölcsi törvény szerinti helyes cselekvésre.

Az erkölcsi értelemben helyes cselekvés ugyan minden esetben adott, azonban nem minden esetben ismerhető fel a helyes értelem által. Filmer is használja az indifferens cselekvés fogalmát, azon magatartásokat értve ez alatt, amelyek erkölcsi természete önmagában a helyes értelem által nem felismerhető. Filmer a szuverén funkcióit azok értelem általi felismerhetősége szerint „directive” és „coactive” kategóriákra osztja fel.¹⁹⁹ Az előbbi csoportba sorolja az értelem számára indifferens dolgokat, melyeket a pozitív jogalkotás egyedül megfelelő tárgyának tart,²⁰⁰ minthogy e körben egyedül a szuverén parancsa képes meghatározni, hogy milyen magatartást kell tanúsítani.²⁰¹ A szuverén isteni mivolta leginkább e „directive” funkció gyakorlása során teljesül ki, szemben a szuverén represszív hatalmával, melynek érvényesítése során a szuverén nem istenként, hanem csupán „Isten eszközeként”²⁰² jár el. Filmer számára így a szuverén egyszerre *lex loquens*²⁰³ (*a speaking law*) és Isten földi helytartója (*minister of God*).²⁰⁴ E különbségtétel legfőképpen a kormányzónak való engedelmisség szempontjából bír jelentőséggel. Minthogy minden hatalom Istentől való, így bármely hatalommal szembeni ellenszegülés magát Istent is sérti, azontúl, hogy megbontja az erkölcsi rend harmóniáját. A bármely hatalom felé tanúsított engedelmisség így önmagában erkölcsileg helyes tett, már amennyiben az engedelmisség az erkölcsi rendből következően jár. Az engedelmisség akkor jár, ha a parancsnak való engedelmisség nem sérti a természetes hierarchiát, aminek a csúcsán Isten

¹⁹⁵ Ibid. 36.

¹⁹⁶ *Original* 201.

¹⁹⁷ DALY 1979a. 10.

¹⁹⁸ *Directions* 284.

¹⁹⁹ *Anarchy* 145.

²⁰⁰ *Directions* 285-6.

²⁰¹ *Anarchy* 145.

²⁰² Róm 13,4

²⁰³ *Patriarcha* 40.; *Observation* 240.; CUTTICA 2012. 99., 111-2.

²⁰⁴ *Patriarcha* 39.; *Observation* 238-9.

áll. A legmagasabb tekintélyű norma tehát az Istennek tetsző magatartást előíró erkölcsi törvény (*moral law*), ami mindenkit köt.²⁰⁵

Filmer a szuverénnek való engedelmesség két típusát különbözteti meg, különbséget téve aktív (*active*) és passzív (*passive*) engedelmesség között. A különbségtétel alapja a parancsolt magatartás erkölcsi megítélése (*quality of the thing commanded*), vagyis az, hogy a szuverén eredeti jogalkotó hatáskörében, vagy Isten földi helytartójaként jár-e el.²⁰⁶ Amennyiben a szuverén parancsa a helyes értelem által felismerhető, tehát szükségképpen jó, illetve rossz magatartás tanúsítására, vagy attól való tartózkodásra hív fel, akkor a szuverénnek való engedelmesség – amennyiben a szuverén parancs harmonizál a helyes értelem által megkívánt magatartással – csak járulékos, hiszen ilyenkor közvetlenül a legmagasabb tekintélyű jogalkotónak, Istennek engedelmeskedünk.²⁰⁷ Amennyiben a szuverén helytartói minőségével visszaélve erkölcsi értelemben becstelen magatartásra hív fel, úgy az alattvalók csak „*passive*” engedelmességgel tartoznak; vagyis „[...] obedience is due only by tolerating what they inflict, not by performing what they require.”²⁰⁸

Az eddigiek alapján azt mondhatnánk, hogy az abszolutizmus goddard-i definíciója megfelelően alkalmazható a filmeri helytartóra. Helytartói minőségének alapja ugyanis a helyes cselekvés megismerhetősége, és ezért feladatai az erkölcsi törvény érvényre juttatására korlátozódnak. Közelebbről megvizsgálva viszont kiderül, hogy Filmer szuverenitáselmélete nem teljesen racionális alapokon áll, minthogy a kormányzat „*directive*” funkciójának létét pontosan az emberi természet azon fogyatékosága igazolja, hogy a helyes értelem nem képes minden magatartás erkölcsi helyességét felismerni. Ily módon a kormányzat szükségszerűsége magában az emberi természetben gyökerezik. Ez szükségszerűen következik a premisszákból, ellenkező esetben Isten valamilyen hiábavaló dolgot alkotott volna, ami elképzelhetetlen Filmer és a racionalista filozófia számára. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kormányzat szükségszerűsége Filmer számára semmilyen negatív tartalommal nem bír. A kormányzat szerinte nem a bűn következménye,²⁰⁹ hanem annak az emberi természetnek a része, amely, még

²⁰⁵ *Original* 216.

²⁰⁶ *Patriarcha* 4.

²⁰⁷ *Directions* 285-6.

²⁰⁸ *Ibid.* 286.

²⁰⁹ *Anarchy* 145.

ha a szabad akarat folytán hajlik is a tökéletlenségre, célját tekintve akkor is tökéletes, s e cél a létezőben benne rejlő, potenciálisan megvalósítható lényegi elem.

Látható tehát, hogy bár Filmer szuverénje képes bármily gazságot megparancsolni és e tettéért nem vonható felelősségre, alattvalói mégsem tartoznak a rossz parancsnak tevőlegesen engedelmeskedni, s ha földi hatalom nem is ítélkezhet felette,²¹⁰ Isten Ítélszéke minden esetben joghatósággal bír felette mint helytartója felett. Ezen isteni joghatóságot komolyan kell vennünk. A szuverenitás effajta gátjai – szemben Greenleaf nézetével²¹¹ – nem kevésbé erkölcsiek vagy önkéntesek, mint a pozitív jogalkotás emelte korlátok. Isten törvénye ugyanis a dolog természetéből, s nem normáinak elfogadása által kötelez.

Ezenfelül a filmeri szuverenitáselmélet részét képező passzív engedelmesség (*passive obedience*) fogalma további pragmatikus gátat emel a szuverenitás helytelen gyakorlásával szemben, ha és amennyiben a parancsolt magatartás erkölcsi értelemben egyértelműen helytelen. Fontos megjegyezni viszont, hogy ilyen esetben sem beszélhetünk ítélkezésről, elvégre a szuverén felett senki sem ítélkezhet, csak Isten. Másképp megfogalmazva: a szuverén parancs, még ha rossz is, jogi értelemben nem mondható ki rossznak, s így a normasértés szankcióitól nem mentesíthet a parancsolt magatartás helytelensége. Mindemellett e mai szóhasználattal leginkább polgári engedetlenségnek nevezhető intézmény hatékonyan képes gátját szabni a szuverén önkénynek egy istenfélő társadalomban, hiszen a tömeges ellenállás hatására a kard kihull a szuverén kezéből.²¹²

Összességében tehát kijelenthetjük, hogy Filmer elméletét a szuverén önkény közléről sem hatja át annyira, mint ahogyan azt a locke-i interpretáció sugallja. A filmeri önkény inkább a szuverenitás gyakorlásának módját jeleníti meg, vagyis azt, hogy a szuverén épp szuverenitása folytán minden más földi hatalomtól függetlenül jogosult hatalmát gyakorolni; mindamellett köteles a helyes cselekvési normát minden esetben szem előtt tartani.

²¹⁰ *Original* 207. utalva: Kiv 22,28

²¹¹ GREENLEAF 1964. 133.

²¹² ALLEN 1957. 27-8.

6. A politikai hatalom átszállása

„[...] Power founded on *Begetting*, he only can have that *Begets* [...].”²¹³

6.1. A hatalomátszállásról általában

„[...] a Right acquired by *Begetting* to Rule over those he had begotten, it was not a Power Possible to be Inherited [...].”²¹⁴

Úgy tűnik, hogy a dolgozat elején a *Két értekezés* nyomán felvetett problémákat egy kivétellel mind megválasztunk, még akkor is, ha ez azzal járt, hogy a kezdeti célként kitűzött dialógust mint ide vezető utat ehhez részben fel kellett adnunk. Hátra van még viszont Locke legerősebb érvének, a hatalom átszállás problémájának megválaszolása.

Filmert talán e kérdés kapcsán a legkönnyebb félreérteni, és ez a félreértés könnyen egy Locke által sugallt posszesszionista filmeri elmélet elfogadásához vezethet. Locke ezt a következőképpen fogalmazta meg: nem tehetünk különbséget a hatalom jogszerű és jogtalan átszállása között, mivel a hatalom birtoklásának ténye önmagában igazolja a hatalom gyakorlásához való jogosultságot; a trón bitorklása ennél fogva fogalmilag kizárt.²¹⁵ Meglátásom szerint ebbe a csapdába esett bele Daly is, aki annak ellenére, hogy elismeri: a hatalom megszerzése önmagában nem teszi Filmer számára a hatalom birtokosát királlyá,²¹⁶ mégis úgy gondolja, hogy a filmeri elmélet mélyén egy *de facto* posszesszionista elmélet húzódik meg. „On the face of it, this is a flat admission of some form of *de facto* theory of possessory right, a popular enough explanation during the Interregnum.”²¹⁷

Nézetem szerint Daly fenti megállapítása a filmeri állítások kontextustól való téves elvonatkoztatásának tudható be. A hatalom átszállásának módjától élesen el kell ugyanis választanunk a hatalom gyakorlásának jellegét. Filmer Daly-t félrevezető állítása²¹⁸ nem a

²¹³ LOCKE 1988. 212.

²¹⁴ Ibid. 213.

²¹⁵ Ibid. 201.

²¹⁶ DALY 1979b. 119.

²¹⁷ Ibid. 105.

²¹⁸ “It skills not which way kings come by their power, whether by election, donation, succession or by any other means, for it is still the manner of the government by supreme power that makes them properly kings, and not the means of obtaining their crowns.” *Patriarcha* 44.

hatalom átszállásának lehetséges módjaira vonatkozik, hanem a később az *Anarchy*-ben²¹⁹ részletesen kifejtett alkotmányjogi megfontolások vázlatos kifejtésének tekintendő.

Mint Filmer írja: „A monarchy is the government of one alone.”²²⁰ A kormányzat pedig nem más, mint a törvények megalkotásának hatalma. A monarchia e definíciója szerint így mindazon kormányzati formák, amelyekben a törvényalkotás hatalma egyetlen kézben összpontosul, *per definitionem* monarchikusnak minősül.²²¹ Filmer tehát egyrészt az arisztotelészi felosztás²²² alapján a kormányzók száma szerint tesz különbséget, másrészt pedig a formából és a platóni intézményi analógiából kiindulva úgy gondolja, hogy minden főhatalom atyai hatalom, vagyis mindenki, aki főhatalmat gyakorol, a patriarchák hatalmát (*authority of a supreme father*) gyakorolja.²²³

Mint azt már korábban említettük, Filmer szerint a kormányzati hatalom kezdettől fogva létezik, és mindörökké fenn fog állni. Ennélfogva a kormányzati hatalom – az atyák hatalma – soha el nem veszhet, meg nem szűnhet, ezért szükségszerűen kell legyen valakinél.²²⁴ Szuverénnek tehát mindig kell lennie. Daly interpretációjával ellentétben ugyanakkor Filmer nem *de facto* elméletet vall, ugyanis különbséget tesz hibátlan és hibás birtok között. A birtok jellegét a birtokba jutás módja határozza meg. Így a hatalom átruházása (*transfer*) és elidegenítése (*alienation*) hibátlan, míg a bitorlás (*usurpation*) hibás birtokot eredményez.²²⁵

Látható tehát, hogy a filmeri elméletben az atyai birodalom²²⁶ „*dominion*”, mely dolog módjára viselkedik, így a dologi jogból ismert jogintézmények – mint például a tulajdon-átruházás szabályai, a dolog feletti hatalom és a birtokhoz való jog megkülönböztetése – megfelelően alkalmazandók rá. Ádám hatalma nem más, mint „*private dominion*”,²²⁷ melynek dologi jellegét Filmer a gyermekek eladásának ősi praxisának példájával domborítja ki.²²⁸

²¹⁹ *Anarchy* 132.

²²⁰ *Ibid.* 135.

²²¹ *Ibid.* 135-6.

²²² ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. 1279a

²²³ *Patriarcha* 11.

²²⁴ *Directions* 282.

²²⁵ Uo.

²²⁶ “*Paternum imperium et haereditarium*” *Original* 203. idézve: John MILTON: *Pro Populo Anglicano Defensio*.

²²⁷ *Original* 225.

²²⁸ *Observation* 237.

Mivel a filmeri rendszerben a hatalomátruházási módok közül a főhatalom elidegenítése nem bír gyakorlati jelentőséggel, így a továbbiakban eltekintünk ennek tárgyalásától, s vizsgálódásunkat az átruházásra, illetve a bitorlásra korlátozzuk.

Filmer felfogása szerint mivel minden hatalom Istentől ered, így Isten a hatalmat bárkiről bárki másra átruházhatja (*transfer*),²²⁹ tehát bármelyik királyt megfoszthatja királyságától, s bárkit királlyá tehet.²³⁰ Mivel a királyi hatalom az isteni jogon (*divine right*) nyugszik, az átszállás ezen módja *per definitionem* jogszerű.²³¹ Az isteni akarat ezen megnyilvánulása két módon juthat kifejeződésre: az első a lineáris leszármazás, a második az Isten által történő kiválasztás.

Filmer a lineáris leszármazás (*lineal succession*) intézményét tekinti a főszabálynak,²³² mivel úgy gondolja, hogy ha Isten valamely személyt szuverénnek kiválasztotta, személye által utódait is elhívta e miniszteriális feladatra.²³³ Filmer lineáris leszármazás-felfogása feltehetőleg a primogenitúra természetesnek tekintett intézményével azonosítható, és ebből következően Filmer senioritásra való utalása²³⁴ feltehetően vagy egyszerűen Ádámot mint „*principal agent in generation*”-t²³⁵ jelöli, vagy az intézményi analógiára, s így Platónnak a *Törvények*ben kifejtett elképzeléseire utal vissza.²³⁶

Az Isten által történő kiválasztás történhet *expressis verbis* elhívatással, mint amilyen Ádám esetében²³⁷ a Teremtés 1,28 passzusban olvasható áldás,²³⁸ illetve az isteni akarat más megfelelő módon is kifejeződésre juthat, mint például az atyák (*prime and independent heads of families*) által történő választás.²³⁹ Mindazonáltal Filmer e választással kapcsolatban is leszögezi, hogy maga a döntés Istené, s ez az isteni akarat csak deklarálta az atyák által²⁴⁰ (*testified by the ministry of the heads of the people*).²⁴¹ Hasonló megoldással él Filmer az izraeliták

²²⁹ *Directions* 282.

²³⁰ *Patriarcha* 11.; *Anarchy* 144.

²³¹ *Patriarcha* 11.

²³² *Ibid.* 9.

²³³ *Ibid.* 9-10.

²³⁴ *Ibid.* 7.

²³⁵ *Original* 192.

²³⁶ PLATÓN: *Törvények*. 680e-681b

²³⁷ *Anarchy* 138.

²³⁸ *Original* 217.

²³⁹ *Patriarcha* 10-1.

²⁴⁰ Látható tehát, hogy Filmer elmélete nem az ún. „*designation theory*” elméletek közé tartozik. Vö. SOMMERVILLE 1999. 24-5.

²⁴¹ *Patriarcha* 11.; ettől eltérő olvasatot lásd: DALY 1979b. 83-5.

királyválasztásával kapcsolatban,²⁴² ahol pedig különbséget tesz a választás (*choose*) és a királlyá tétel (*set a king over thee*) ténye között, fenntartva, hogy a választás hatalma csakis Istené.²⁴³

Végére is azt mondhatjuk, hogy, mivel minden hatalom Istentől ered, és minden szuverént Isten hív el feladatára, így valamennyi legitim kormányzat alapja tulajdonképpen az Isten által történő kiválasztás, s minden, ezen kategórián belüli különbségtétel pusztán technikai, mely csak a jobb megértést szolgálja. Úgy vélem a filmeri elmélet alapját itt is a királyi természetről vallott, korábban ismertetett nézet képezi, vagyis a hatalom átszállása kapcsán is következetesen érvényesül az a szabály, hogy királynak egyedül születni lehet, azzá válni semmiképp.²⁴⁴

Másképp megfogalmazva: Isten a királyi természet által hív el a főhatalomra, tehát bármilyen módon is realizálódik ez a személyben születésétől benne rejlő *habitus*, az végső soron az isteni akaratra vezethető vissza. Filmer szavaival: „[...] in the same multitude considered by itself there is one man amongst them that in nature hath a right to be the king of all the rest, as being the next heir to Adam, and all the others subject unto him.”²⁴⁵

6.2. A hatalombitorlás problémája

„[...] this strange kind of domineering Phantom, called the *Fatherhood*, which whoever could catch, presently got Empire, and unlimited absolute Power.”²⁴⁶

Ugyanakkor – már csak gyakorlati jelentősége okán is – Filmer is foglalkozik a bitorlással, illetve a bitorolt hatalommal. Nézete szerint bár a bitorló is Isten engedélyéből (*permissive will of God*)²⁴⁷ birtokolja hatalmát, mégsem jogosult a birtoklásra, mivel Isten csak a birtokot vonta el a korábbi birtokostól, fenntartva azonban a birtokhoz való jogát.²⁴⁸ Másrészt a bitorlót is megilleti mindenki vel szemben a birtokvédelem, természetesen az eredeti jogosult kivételével.²⁴⁹ Továbbá a kormányzat szükségszerűsége folytán a bitorlónak való engedelmség is igazolható, sőt elvárható, feltéve, hogy a bitorló parancsai vagy szükségszerűen jók, s ily módon az engedelmség csak járulékos, vagy vélelmezhetően megfelelően szolgálják a közösség

²⁴² 1 Sám 8

²⁴³ *Patriarcha* 21-2. utalva: MTör 17,15; *Original* 200.

²⁴⁴ *Anarchy* 144.

²⁴⁵ Uo.

²⁴⁶ LOCKE 1988. 145.

²⁴⁷ *Directions* 282.

²⁴⁸ *Patriarcha* 11.; *Anarchy* 144.

²⁴⁹ *Directions* 285.

fennmaradását, azaz feltehető, hogy amennyiben a kormányzásra jogosult nem lenne akadályoztatva, úgy ő maga is hasonlóképpen rendelkezett volna.²⁵⁰

Fontos megjegyezni, hogy adott esetben azon parancsnak való engedelmesség is igazolható lehet, mely a bitorló védelmét (*preservation*) szolgálja, azzal a magától értetődő kiegészítéssel, hogy az engedelmesség soha nem igazolható, ha a parancs a jogszerű kormányzat megsemmisítését (*destruction*) célozza.²⁵¹ Ez azzal indokolható, hogy a bitorló feletti ítélkezés joga egyedül a főhatalom gyakorlására jogosult szuverén hatáskörébe tartozó kapitális kérdés.²⁵²

Világosan látszik tehát, hogy Filmer a bitorló és a jogosult közötti különbségtételt, sőt az erre vonatkozó isteni akarat megismerhetőségét is tényként kezelte.²⁵³ Ebből fakadóan elmélete nem is tartalmaz olyan tesztet, amelynek segítségével a birtok hibátlansága megállapítható lenne. Hozzátehetjük, hogy Filmer egész elmélete szempontjából nem is bír különösebb jelentőséggel a szuverén személyének megismerhetőségének a kérdése, hiszen a szuverén személye a kormányzat minőségén jottányit sem változtat, illetve a kormányzatnak való engedelmisséget sem nagyon befolyásolja az a tény, hogy egy trónbitorló vagy a jogszerű uralkodó kormányoz.²⁵⁴

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Locke által vázolt *de facto* posszessziósa kép semmiképpen sem tükrözi Filmer nézetét, illetve a locke-i interpretáció által a hatalom átszállása kapcsán látni vélt bizonytalanság²⁵⁵ sem nevezhető hiteles olvasatnak, még akkor sem, ha Filmer elmélete tényként kezeli az isteni akarat megismerhetőségét.

²⁵⁰ Ibid. 283-5.

²⁵¹ Ibid. 283.

²⁵² Ibid. 282.

²⁵³ *Anarchy* 144.

²⁵⁴ *Directions* 286.

²⁵⁵ LOCKE 1988. 201-2.

7. Összegzés

A 2. fejezetben javasolt problémák megvizsgálása után láthatjuk, hogy a *Két értekezés* Filmer-interpretációja valamennyi vizsgált pontban eltér az e dolgozat által feltárt filmeri elmélettől. Ez utóbbi – nézetem szerint hiteles – értelmezés szerint szemmel látható, hogy Locke okfejtésétől eltérően a filmeri eszme (1) az érvényességét korántsem a Szentírás passzusainak magyarázatából származtatja, hanem az magából Filmer világnézetéből, a 3. fejezetben bemutatott filmeri rendszerből fakad. (2) A politikai hatalom forrása nem a nemzés által keletkező természetes atyai hatalom, hanem az Isten által alkotott természetes hierarchia, s ezzel összefüggésben Ádám királyi habitusa. (3) A politikai hatalom Locke interpretációjától eltérően nem abszolút és önkényes, ugyanis Filmer nézete szerint a politikai hatalom a dolog természetéből fakadóan inherens korlátokkal szegélyezett, mely korlátok magából a filmeri rendszerből, a teljes és tökéletes erkölcsi rendből erednek. És végül (4) Filmer elmélete – a *Két értekezés* által sugallt képtől eltérően – távolról sem *de facto* possesszionista, és a politikai hatalom isteni forrásából, illetve a rendszer premisszáiból fakadóan valamilyen módon szükségszerűen áthagyományozódik a szuverén halálával, vagyis szuverén minden esetben van. Kétségtől igaz azonban, hogy Filmer elmélete Locke „Who Heir?” kérdésére nem képes explicite választ adni, minthogy Filmer számára az isteni akarat – így a főhatalom birtoklásának hibátlansága – megismerhető, ezért érvelése semmiféle tesztet nem tartalmaz, ami által különbséget tehetnénk uralkodó és bitorló között.

8. Záró gondolatok: értékelés

Eszmetörténeti nézőpontból tekintve a filmeri eszme – mint bármely eszme – jelentősége nem igazságtartalmában, hanem hatásában rejlik. Figgis a „Divine Right of Kings” doktrínája kapcsán találóan kifejtette: „the modern standpoint is not the only one, and the absurdity of the doctrine in our eyes is the least interesting or important fact about it, except as driving us to seek further for its real meaning and value.”²⁵⁶

A platóni és harmonista hagyományokból táplálkozó filmeri naturalizmus alapállása az antropológiai patriarchalizmus érvének elfogadása, mely utóbbi eszme – megosztottsága ellenére – a XVII. század végéig uralta a politikáról való gondolkodást.²⁵⁷ A XVII. században lezajló változások, a történeti és az empirikus szemléletmód előtérbe kerülése folytán a patriarchális megközelítés a század végére meghaladottá vált,²⁵⁸ s az állam naturális szemléletét felváltotta a társadalmi szerződés locke-i elmélete,²⁵⁹ mely a morális patriarchalizmus által felvetett „miért engedelmessékedünk az államnak?” kérdésre újszerű, a társadalmi valósághoz jobban illeszkedő választ kínált.²⁶⁰

Mint azt Schochet kifejti, Locke konszenzuselméletének alapja az állam és a társadalom közötti különbségtétel, következésképpen a pre-politikai állapot feltételezése, melynek eredményeképpen a patriarchális, gyermeki engedelmisségre alapozott érv inadekváttá válik.²⁶¹ Locke a gyermeki és a polgári engedelmeskedési kötelezettség erkölcsi alapját nem ugyanabban látta – bár a kölcsönösség motívuma szerinte a családi kapcsolatokban is megjelenik²⁶² –, ami a családkormányzat és a politikai hatalom közötti különbség elfogadásából,²⁶³ tehát, ha úgy tetszik, az arisztotelészi hagyomány egyfajta folytatásából fakad – jóllehet Arisztotelész nem fogadta el a pre-politikai állapot feltevését.

A filmeri érvelés talán legértékesebb eleme az a harmonista érvrendszerből áthagyományozódott társadalom-felfogás, amely a harmónia hangsúlyozása révén szükségessé

²⁵⁶ FIGGIS 1914. 1.

²⁵⁷ SCHOCHET 1975. 268.

²⁵⁸ Ibid. 268-9.

²⁵⁹ Ibid. 8-9.

²⁶⁰ Ibid. 274.

²⁶¹ LOCKE 1988. 187.; SCHOCHET 1975. 271.

²⁶² LOCKE 1988. 207-8.; SCHOCHET 1975. 270.

²⁶³ SCHOCHET 1975. 261-2.

teszi a viszonyokban való gondolkodást. Ettől a felfogástól teljes mértékben idegen Locke individualizmusa,²⁶⁴ hiszen minden egyes társadalmi viszony egyfajta belső igazságossággal és kölcsönösséggel bír, jóllehet ez az igazságosság nem a viszonyok személyköziségében, hanem azok rendszerbe való illeszkedésében értelmezhető. Más szavakkal: a teremtett rend az egyedüli helyes diszpozíció, így ennek fenntartása az igazságosság gyakorlati megvalósítása, ami a legpontosabban az evangéliumi példázatban szereplő klasszikus „*divine right*” hivatkozással írható le: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené!”²⁶⁵

Filmer társadalomfelfogása szerint minden egyén születése pillanatában két viszony alanyává válik; ezek a király-alattvaló viszony és az Isten-ember viszony. Minthogy ezen alanyok közül egyedül Isten igazán szuverén, mert akaratának semmi nem szabhat gátat, így egyedül Isten az, aki semmilyen cselekvésre nem kötelezett; mindenki más az Istennek való engedelmesség révén, s ennél fogva a rendszer normáinak tisztelete által köteles a személyközi viszonyokban a kölcsönösség és igazságosság szabályai szerint cselekedni.²⁶⁶ Másképp megfogalmazva: a filmeri rendszer olyan, belső erkölcsi korlátokkal szegélyezett rend, amelyben minden alanynak megvan a jól meghatározott helye és szerepe.

A filmeri rendszer sarokköve az, hogy az Istennek való engedelmesség szükségszerűen, *per definitionem* következik Isten isteni mivoltából. Amikor Filmer Istenről is azt állítja, hogy „*by right of fatherhood*” gyakorolja hatalmát,²⁶⁷ akkor nem Isten atyai minőségét,²⁶⁸ hanem természetes primátusát hangsúlyozza, tudniillik azt, hogy Isten természeténél fogva Úr. A filmeri eszmerendszer első fogalma ebből eredően nem a „jó”, hanem az Úrnak való feltétlen engedelmesség. Filmer számára a világ rendjéből, abból, hogy Isten az isten, szükségszerűen következik, hogy Istennek engedelmeskedni kell. A filmeri „*right of fatherhood*” ennek az engedelmességnek a jogosságát hivatott kifejezni, azt, hogy az engedelmesség a teremtett rendből következően jár Istennek.²⁶⁹ Az erkölcsi értelemben vett helyes magatartás nem más, mint az emberi aktusoknak az isteni akarathoz való igazítása, mely a teremtett rend erkölcsi teljességéből fakadóan minden magatartásra kihatással van. Filmer számára tehát nem csak a kormányzás aktusa, hanem minden elképzelhető emberi cselekvés az erkölcsi rendből fakadó

²⁶⁴ DALY 1979a. 28.

²⁶⁵ Mt 22,21

²⁶⁶ Vö. ALLEN 1957. 122.

²⁶⁷ *Directions* 284.

²⁶⁸ LOCKE 1988. 179.

²⁶⁹ Lásd 118. lábjegyzet.

inherens formával bír, mely forma az egyes magatartások helyes minőségét meghatározva korlátokat állít a cselekvő elé, és normatív jelleggel meghatározza azt, ami itt és most tanúsítandó.

Másképp megfogalmazva: a filmeri eszme egy belső alkotmányossággal rendelkezik, melyben a vezérlő-elv az erkölcsi értelemben helyes cselekvés szükségszerűsége.

Irodalomjegyzék

ALLEN, John W. 1957. *A History of Political Thought in the Sixteenth Century*. London, Methuen.

ARISZTOTELÉSZ

— 1969. *Politika*, ford. SZABÓ Miklós. Budapest, Gondolat.

— 1997. *Nikomakhoszi etika*, ford. SZABÓ Miklós. Budapest, Európa.

BODIN, Jean 1606. *The Six Bookes of a Commonweale*, ford. Richard KNOLLES. London, Bishop.

BRADSHAW, David 1995. Lonely Royalists: T. S. Eliot and Sir Robert Filmer. *The Review of English Studies*, New Series, vol. 46, no. 183, 375-379.

BURNS, J. H. (szerk.) 2008. *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700*. Cambridge: University Press.

CUTTICA, Cesare 2012. *Sir Robert Filmer (1588-1653) and the Patriotic Monarch: Patriotism in Seventeenth-Century Political Thought*. Manchester: University Press.

DALY, James

— 1979a. Cosmic Harmony and Political Thinking in Early Stuart England. *Transactions of the American Philosophical Society*, vol. 69, p. 7, 3-38.

— 1979b. *Sir Robert Filmer and English Political Thought*. Toronto, University of Toronto Press.

— 1983. Some Problems in the Authorship of Sir Robert Filmer's Works. *The English Historical Review*, vol. 98, no. 389, 737-762.

EZELL, Margaret J. M. 1987. *The Patriarch's Wife: Literary Evidence and the History of the Family*. Chapel Hill, University of North Carolina Press.

FIGGIS, John Neville 1914. *The Divine Right of Kings*, 2. kiadás. Cambridge: University Press.

FILMER, Sir Robert 2003. *Patriarcha és egyéb írások*, ford. NAGY Levente. Kolozsvár, Polis.

GREENLEAF, William H.

— 1964. *Order, Empiricism and Politics*. Oxford: University Press.

— 1966. Filmer's Patriarchal History. *The Historical Journal*, vol. 9, no. 2, 157-171.

GODDARD, Thomas 1684. *Plato's Demon*. London, Hills.

HOBBS, Thomas 1996. *Leviathan*, szerk. Richard TUCK. Cambridge: University Press.

HOOKE, Richard 1689. *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, 1-2. kötet, szerk. Christopher MORRIS. London, Dent – New York, Dutton.

HULLIUNG, Mark 1974. Patriarchalism and Its Early Enemies. *Political Theory*, vol. 2, no. 4, 410-419.

HUNTON, Philip 1689. *A Treatise of Monarchy*. London, Baldwin.

LASLETT, Peter 1948. Sir Robert Filmer: The Man Versus the Whig Myth. *The William and Mary Quarterly*, Third Series, vol. 5, no. 4, 523-546.

LOCKE, John 1988. *Two Treatises of Government*, szerk. Peter LASLETT. Cambridge: University Press.

LOVEJOY, Arthur O. 1936. *The Great Chain of Being*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

MATAR, Nabil 2001. The Barbary Corsairs, King Charles I and the Civil War. *The Seventeenth Century*, vol. 16, no. 2, 239-259.

MONSON, Sir John 2011. *A Discourse concerning Supreme Power and Common Right*. New York, ProQuest.

OVERALL, John 1844. *Convocation Book of MDCVI*. Oxford, Parker.

PATEMAN, Carole 1989. 'God Hath Ordained to Man a Helper': Hobbes, Patriarchy and Conjugal Right. *British Journal of Political Science*, vol. 19, no. 4, 445-463.

PLATÓN

— 2007. *Az államférfi*, ford. HORVÁTH Judit. Budapest, Atlantisz.

— 2008. *Törvények*, ford. KÖVENDI Dénes. Budapest, Atlantisz.

- POCOCK, John G. A. (szerk.) 1993. *The Varieties of British Political Thought, 1500-1800*. Cambridge: University Press.
- ROBERTSON, George Croom 1886. *Hobbes*. Edinburgh – London, Blackwood.
- SCHOCHET, Gordon J.
- 1971. Sir Robert Filmer: Some New Bibliographical Discoveries. *The Library: Transactions of the Bibliographical Society*, vol. s5-XXVI, 135-160.
- 1975. *Patriarchalism in Political Thought: The Authoritarian Family and Political Speculation and Attitudes Especially in Seventeenth-Century England*. Oxford, Blackwell.
- SIDNEY, Algernon 1704. *Discourses Concerning Government*, 2. kiadás. London, Darby.
- SMITH, Constance I. 1963. Filmer, and the Knolles Translation of Bodin. *The Philosophical Quarterly*, vol. 13, no. 52, 248-252.
- SOMMERVILLE, Johann P.
- 1982. From Suarez to Filmer: A Reappraisal. *The Historical Journal*, vol. 25, no. 3, 527-531.
- 1994 (szerk.). *King James VI and I: Political Writings*. Cambridge: University Press.
- 1999. *Royalists and Patriots: Politics and Ideology in England, 1603-1640*. London – New York, Longman.
- TATTAY Szilárd 2014. *Lehetséges-e a személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni? A 'dominium', a 'tulajdon' és az 'önmagunk feletti tulajdon' fogalmainak történeti elemzése*, in POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 623-643.
- TUCK, Richard 1986. A New Date for Filmer's Patriarcha. *The Historical Journal*, vol. 29, no. 1, 183-186.
- WALLACE, John M. 1980. The Date of Sir Robert Filmer's Patriarcha. *The Historical Journal*, vol. 23, no. 1, 155-165.
- WATSON, Wilfred 1947. The Fifth Commandment: Some Allusions to Sir Robert Filmer's Writings in Tristram Shandy. *Modern Language Notes*, vol. 62, no. 4, 234-240.